

Filozofski život

Deseta međunarodna konferencija povodom Svjetskog dana filozofije: »Postfenomenološki izazov: odnos tehnologije i čovjeka«

17. studenog 2022. godine u Prištini (Kosovo) bio je maglovit, kišovit dan, ali dvorana za konferenciju na Sveučilištu u Prištini bila je ispunjena jasnoćom, perspektivom i živahnošću. Kosovsko filozofsko društvo u suradnji s Odsjekom za filozofiju na Sveučilištu u Prištini organiziralo je konferenciju pod nazivom »Tenth International Conference on World Philosophy Day: 'Post-Phenomenological Challenge: the Relationship between Technology and Man' («Deseta međunarodna konferencija povodom Svjetskog dana filozofije: 'Postfenomenološki izazov: odnos tehnologije i čovjeka'»).

Konferenciju je otvorio Lino Veljak (Hrvatska) uvodnim predavanjem »Is Practical Ontology a Wooden Iron« («Je li praktična ontologija drveno željezo?»), u kojemu je praktičnu ontologiju predstavio kao potragu za novim načinima razmišljanja o bitku i biću koje zahtijeva odustajanje od apsolutnih i univerzalnih istina. U znak zahvalnosti za Veljakovu dugogodišnju suradnju sa Sveučilištem u Prištini te iznimni utjecaj koji je ostavio na prištinsku filozofsku scenu, svečano mu je uručeno priznanje Sveučilišta u Prištini. Nakon uvodnog predavanja, uslijedila su četiri panela.

Prvi panel započeo je izlaganjem »The Concept of (Techno-)Anthropocene in the Post-Phenomenological Perspective« («Koncept (Tehno-)Antropocena u post-fenomenološkoj perspektivi»), u kojem je Lars Botin (Danska) postfenomenološki pristupio tehnoprotopocenu kao eri u kojoj se trenutno nalazimo, istaknuvši izazove i opasnosti koje ona donosi. Zatim je Astrit Salihu (Kosovo) održao izlaganje pod naslovom »The World in the Post-Phenomenological Perspective« («Svijet u postfenomenološkoj perspektivi»), u kojem

je zbog suštinske prekonfiguracije odnosa čovjek – svijet u odnos čovjek – tehnologija – svijet postfenomenološko mišljenje istaknuo kao izazov današnjeg vremena. Prvi panel zaključio je Luka Perušić (Hrvatska) izlaganjem »Macrotechnical Embodiment Postphenomenologically Implies Denying the Humane Experience« («Makrotehnoško utjelovljenje postfenomenološki implicira opovrgavanje ljudskog iskustva»), u kojem je govorio o mogućoj budućnosti ljudskoga iskustva u kojoj se globalni tehnološki trendovi susreću s postfenomenološkim postulatima, referirajući se na Spenglerovo razlikovanje tehnike u ljudi i drugih životinja te praxis teoriju postajanja čovjekom.

Drugi panel otvorila je Hasnije Ilazi (Kosovo) izlaganjem »Technology as a New Way of Perceiving: The Age of Neo-Perception« («Tehnologija kao nov način percipiranja: doba neo-percepcije»), u kojem je iznijela teoriju o rekonfiguraciji odnosa subjekt – objekt, na temelju pitanja poput: *pomaže li tehnologija boljoj »komunikaciji« ljudi s neljudskim svijetom; kako tehnološki utjecaj pomaže da istina o stvarima postane istina stvari?* U idućem izlaganju, pod naslovom »Postphenomenology and the Philosophy of Science: How Scientific Instruments Speak« («Postfenomenologija i filozofija znanosti: kako govore znanstveni instrumenti») Bas de Boer (Nizozemska) govorio je o utjecaju instrumenata na izmjenu i oblikovanje stvarnosti znanstvenog istraživanja koristeći primjer uporabe računalne obrade funkcijskih MR slika mozga u neuropsihijatriji te posljedičnog oblikovanja »poremećaja autističnog spektra« kao objekta znanstvenog istraživanja. Posljednje izlaganje u panelu održao je Pierre Hockers (Belgija) izlaganjem »Discussion between Biology and Informatics« («Diskusija između biologije i informatike»), u kojem je govorio o razlikama između umjetne i ljudske inteligencije, fokusirajući se na teme poput svijesti, kognitivnih ograničenja i životnosti (engl. *aliveness*).

Treći panel započeo je izlaganjem »Do Technicians Discover Humans?« («Otkrivaju li tehnike ljude?»), u kojem je autor Muhamedin

Kullashi (Kosovo) istaknuo misli Bernarda Stieglera o tehnici kao nečem starom milijunima godina te naglasio važnost istraživanja povijesnog ishodišta tehnike za bolje razumijevanje ne samo odnosa čovjeka i tehnike već i suvremenog tehnološkog napretka. Zatim je Taulant Gashi (Kosovo) u izlaganju pod naslovom »Responsibility as an Imperative for Land Ethic and Human – Technology – Nature Coexistence« (»Odgovornost kao imperativ za etiku zemlje te koegzistenciju čovjeka, tehnologije i prirode«) bioetiku istaknuo ne samo kao potrebu, već kao nužnost u čovjekovom odnosu spram tehnologije, a kombinaciju etike zemlje Alda Leopolda te principa odgovornosti Hansa Jonas predstavio kao jedno od polazišta za preispitivanje čovjekova odnosa prema ekosustavu. Na kraju panela izlaganje »Humans and Technology« (»Ljudi i tehnologija«) održao je Dardan Halitaj (Kosovo), u kojem je napravio pregled filozofske kritike tehnologije, a odnos ljudi i tehnologije okarakterizirao kao antagonistički.

Četvrti, ujedno i posljednji panel započeo je izlaganjem »What Challenges Are Issued by Postphenomenology?« (»Koje izazove postavlja postfenomenologija?«), u kojem je Robert Rosenberger (Gruzija), složivši se s tezama koje je prethodno iznio Lino Veljak, naglasio potrebu za praktičnim pristupom u postfenomenologiji, posebice u vidu osvjetljavanja problema suvremene tehnologije, kao i propisivanja daljnjeg djelovanja spram nje. Labinot Kelmendi (Kosovo) potom je održao izlaganje »A Postphenomenological Attempt of Reading the Imagotron« (»Postfenomenološki pokušaj čitanja imagotrona«), u kojem je unutar postfenomenološkog okvira predstavio vlastiti koncept imagotrona kao onog što nadilazi klasičnu dihotomiju gledatelja i umjetnika. »A Postphenomenological Critique of Technological Singularity« (»Postfenomenološka kritika tehnološke singularnosti«) bilo je posljednje izlaganje na panelu, kao i posljednje na konferenciji, a u je njemu Nehat Sadiku (Kosovo) istaknuo potrebu da se tehnofobna predviđanja zamijene prihvaćanjem odnosa čovjeka i tehnologije, referirajući se na Don Ihdeove idole kao glavne točke u argumentiranju razvoja tehnologije, kao nečeg što je eksponencijalno i paralelno razvoju čovjeka.

Za kraj treba istaknuti kako je konferencija pružila duboke uvide u suvremene izazove tehnološkog doba, ističući nužnost aktivnog sudjelovanja i promišljanja postfenomenoloških perspektiva u oblikovanju budućnosti odnosa čovjeka i tehnologije.

Zana Rexha

Okrugli stol »Hrvatski gimnazijski udžbenici iz logike«

Povodom Svjetskog dana logike, 13. siječnja 2023. na Institutu za filozofiju u Zagrebu održan je okrugli stol »Hrvatski gimnazijski udžbenici iz logike«. Organizator događanja bio je Institut za filozofiju, a njegov pokrovitelj UNESCO. Sudionici okruglog stola bili su autori triju hrvatskih gimnazijskih udžbenika iz logike: Marko Kardum, Srećko Kovač, Davor Lauc, Ines Skelac i Zvonimir Šikić, dok je moderator bio dopredsjednik Hrvatskog logičkog udruženja Krešimir Gracin.

Okrugli stol otvorio je Srećko Kovač, izloživši izazove vlastitog sastavljanja udžbenika 1994. godine, kada je u upotrebi bio samo udžbenik Gaje Petrovića. Naime, s jedne strane nastojao je postići kontinuitet sa starijim udžbenicima, smatrajući ih fasciniranim primjerima bogatstva hrvatske filozofske literature, a s druge strane htio se usmjeriti na modernu logiku koja je u hrvatskim udžbenicima logike često bila marginalizirana. Nadalje, istaknuo je važnost srednjoškolske logike za stjecanje točnosti u zaključivanju te razumijevanje pojmova dokaza i argumentacije te ju je okarakterizirao kao metodičku pripremu za znanstveno mišljenje i mišljenje općenito. Naposljetku, skrenuo je pozornost na povezanost logike i svakodnevnog života, kao i razlike između formalnog i neformalnog jezika. Zvonimir Šikić nadovezao se na raspravu osvrnuvši se na vlastitu »tjeskobu pisanja« i odabira sadržaja udžbenika, posebice po pitanju mirenja ideja urednika kurikuluma, autora udžbenika i izdavača, što je usporedio s »borbom protiv vjetrenjača«. Nadalje, komentirajući tematsku podjelu srednjoškolske logike na formalnu, neformalnu i induktivnu logiku kao metodologiju znanosti, zaključio je da bi eventualno trebalo isključiti neformalnu logiku zbog nerazumijevanja njezina ishoda u nastavi. Nadalje, istaknuo je potrebu da se učenicima ukaže na svrhu i značenje formalizacije, pri čemu je za postizanje međupredmetnosti od iznimne važnosti odabir primjera. Logika kao nastavni predmet najbolje funkcionira, naglasio je, kada postoji sloboda u načinu na koji se održava nastava.

Davor Lauc potom je ukazao na značaj koji bi za logiku mogao imati slobodniji kurikulum, kao i fokus na metodologiju znanosti te istraživanje vjerojatnosti i statistike kao predmetni ishod. Naglasio je da srednjoškolsku logiku ne treba poučavati kao dihotomiju između istine i laži, već kao način određivanja vjerojatnog i manje vjerojatnog. Također je govorio o važnosti logike za smišljanje eksperimenata za provjeru rezultata, te o nemoći koju za tako

nešto ima »najbanalnija logika«, a koja prevladava u dosadašnjim udžbenicima logike. Naposljetku, istaknuo je potrebu da se logika u nastavi primjenjuje na nešto praktično, a ne samo da se podučava kao predmet koji stoji sâm za sebe.

Ines Skelac zatim je skrenula pozornost na važnost povezivanja prirodnog jezika te svakodnevnog zaključivanja i logike. Također je istaknula važnost dostupnosti udžbenika i samostalnog učenja. Prema njenom iskustvu, lakše je poučavati logiku na sveučilišnoj razini zbog mogućnosti povezivanja s predmetom koji se studira, nego u srednjoj školi kada se forsira općenitost. Logika bi, zaključila je Skelac, trebala biti poučavana u kontekstu određene znanosti. Pohvalila je korištenje digitalnih sadržaja kao nadogradnje i proširenje samog medija udžbenika kao rješenja za problem tekstualne ograničenosti.

Marko Kardum uključio se u raspravu tezom da više autora u izradi jednog udžbenika rezultira raznolikijim, ali i neujednačenijim tekstom, no ta neujednačenost umanjena je kada se uspoređi s razinom međupredmetne integracije, posebice u području računarstva. U raspravi o digitalizaciji udžbenika upozorio je na to da korištenje digitalnog sadržaja može biti i ometajuće jer postoji previše poveznica na pojedina područja, što rezultira slabom interakcijom sa sadržajem, osobito ako nastavnici nemaju šire znanje u različitim područjima.

Zaključno, okrugli stol učinkovito je integrirao perspektive više autora, pružajući zaočnu i raznolik pogled na temu, istaknuvši izazove i ograničenja pisanja udžbenika i poučavanja logike u srednjim školama. Uz to, ukazao je na važnost razumijevanja konteksta predmeta logike kao dijela hrvatske intelektualne i kulturne povijesti, koja nije isključena potrebom za suvremenim tehnikama i metodama u podučavanju i razumijevanju logike, budući da tradicionalne metode ne moraju uvijek biti najprikladnije.

Toma Gruica

Simpozij »Sloboda i nužnost«

U Konferencijskoj dvorani Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 21. travnja 2023. godine održan je peti međunarodni simpozij u organizaciji Novoosnovanog udruženja studenata filozofije Filozofskog fakulteta u Za-

grebu (NOUS), ovaj put s temom »Sloboda i nužnost«. Organizacijom simpozija htjelo se usmjeriti pozornost na važnost teme slobode i nužnosti kako u povijesti filozofije tako i u današnje doba. U organizacijskom odboru sudjelovali su studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Kristina Guteša, Matija Vokić, Luka Mayer i Paulo Rašica. Simpozij je financirala Kristina Guteša.

Nakon uvodnih riječi predsjednika udruge Luke Mayera, prvi blok simpozija otvorio je Paulo Rašica (Zagreb) izlaganjem »Sloboda i filozofiranje«, u kojem je tematizirao tijesnu unutrašnju povezanost slobode i filozofije. Za osnovu uzimajući razliku Fichteove i Schellingove misli, kao princip istinske filozofije prikazao je upravo slobodu shvaćenu kao »ekstatičko« napuštanje konačnosti. U idućem izlaganju pod naslovom »Sloboda i nihilizam«, Toma Marušić (Zagreb) pokušao je ukazati na nihilistički karakter novovjekovnog poimanja slobode, istaknuvši upravo novi vijek kao idejni izvor znanstveno-tehničkog stroja svjetsko-povijesne epohe nihilizma. Potom je u izlaganju »Sloboda i volja« Ante Perić (Zagreb), u svjetlu Schellingove filozofije, izložio suprotstavljenost volje temelja i volje ljubavi te njihovu pomirenost u iskonskoj indiferenciji.

Drugi blok simpozija započeo je izlaganjem pod naslovom »*Nachträglichkeit*: Postajanje onakvim kakvim se oduvijek bilo«, u kojem je Luka Mayer (Zagreb) pomoću pojma traume nastojao pokazati mogućnost razumijevanja freud-lakanovske psihoanalize iz rakursa njemačkog idealizma. Potom se Nikola Risteovski (Skoplje) u izlaganju »Akcija između slobode i nužnosti« osvrnuo na neke od središnjih imena povijesti filozofije i prikazao razlike njihova poimanja osnovnih modaliteta bića. Blok je zaključio Ognjen Ražov Bogavčić (Zagreb) izlaganjem »*Ananke* i nužnost«, u kojem je pokušao razmotriti pretpostavke koje omogućuju pojmovno razlikovanje novovjekovnog i antičkog shvaćanja nužnosti.

Treći blok otvorio je Aleksandar Prica (Beograd) izlaganjem »Sloboda kao saznata ili voljena nužnost?: Spinozin *amor Dei intellectualis* vs. Ničeov *amor fati*«, u kojem je usporedio Nietzscheovo i Spinozino shvaćanje nužnosti, argumentirajući tezu da se srodnost ovih dvaju mislilaca iznalazi upravo u pomicanju slobode i nužnosti. Uslijedilo je izlaganje Ivana Rozića (Zagreb) pod naslovom »Volja kao princip slobodnoga djelovanja u metafiziци Ivana Duns Škota«, u kojem je nastojao prikazati zasluge Duns Škota za razvitak ideje slobode kao središnje ideje kršćanske misli, kao i za ukazivanje na njezinu važnost u skolastičkoj tradiciji. Zatim je Dario Čečuk (Zagreb) u izlaganju »Sloboda i nuž-

nost u Leibnizovoj *Teodiceji*« izložio Leibnizovu raspravu s teologom Pierreom Bayleom, s posebnim naglaskom na obrazloženje principa prema kojem se Bog odlučuje za stvaranje »najboljeg od svih mogućih svjetova«.

U četvrtom, ujedno i posljednjem bloku Ema Ugarković (Zagreb) u izlaganju »Sloboda i ropstvo« izložila je pozitivni pojam slobode u kojem sloboda nije shvaćena kao odriješnost od ograničenja, već kao nesputanost u tome da neko biće bude upravo to što ono jest. Za kraj, Josip Majsec (Zagreb) u izlaganju »Bojimo li se slobode? Sloboda između blagoslova i prokletstva« u svjetlu suvremene filozofsko-političke misli, naročito se oslanjajući na Marxa, Sartrea i Arendt, pokušao je ukazati na to kako politički conformizam onemogućava društvene promjene.

Uspješnom provedbom još jednog simpozija Udruga NOUS omogućila je da se studenti raznih sveučilišta okušaju u promišljanju jedne od najvažnijih tema filozofije. Izlagači su temi pristupili na različite načine, promišljajući slobodu kako na razini pojma tako i na razini fenomena. Premda je raznolikost pristupa izlagača doprinijela bogatstvu simpozija, ipak je glavno postignuće simpozija to što se kod slušatelja pobudila potreba za vlastitim promišljanjem slobode.

Toma Marušić

7. međunarodni transdisciplinarni simpozij *Bioetika i aporije psihe*

Na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti 4. i 5. svibnja 2023. godine održan je 7. međunarodni transdisciplinarni simpozij *Bioetika i aporije psihe*. U organizaciji simpozija sudjelovali su Centar za bioetiku Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Hrvatsko filozofsko društvo, Nastavno-znanstveni zavod za javno zdravlje »Dr. Andrija Štampar«, Hrvatski savez udruga za mentalno zdravlje (SUMEZ), Nacionalno udruženje za istraživanje i poslijediplomske studije psihologije (ANPEPP) te Internacionalna akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Događaj je okupio stručnjake iz područja fenomenologije, neuroznanosti, psihijatrije, psihoterapije i psihologije religije, s ciljem

produblјivanja rasprave o mentalnom zdravlju u široj društvenoj zajednici.

Nakon svečanog otvaranja simpozija u četvrtak, 4. svibnja, Ron Roberts (Ujedinjeno Kraljevstvo) održao je plenarno predavanje pod naslovom »Corporate Gaslighting: Sanity, Madness, and the Institution« (»Korporacijski *gaslighting*: duševno zdravlje, ludilo i institucija«), u kojem je, referirajući se na djela Lainga i Chomskog te koristeći studiju slučaja Ujedinjenog Kraljevstva nakon Brexita, ispitivao zajedničke napore banaka, korporacija, novinara i akademske zajednice u održavanju neoliberalnog sna, kao i ulogu mentalnog zdravlja u oblikovanju našeg društva. Potom je Francesca Brencio (Italija) održala predavanje na temu »Embodied Attention. A Phenomenological Informed Account of Attention and Its Disturbances« (»Utjelovljena pažnja. Fenomenološki informirano objašnjenje pažnje i njezinih poremećaja«), u kojem je iz fenomenološke perspektive ispitala kvalitativnu prirodu pažnje te pokušala razjasniti kako njeni mehanizmi utječu na kognitivne zadatke i tjelesne performanse.

Nakon plenarnih predavanja, simpozij se nastavio u dvije izlagačke sesije, od kojih se svaka sastojala od četiri bloka izlaganja koja su završavala raspravom i kratkom pauzom. »Izlagačku sesiju A« otvorio je Gianluigi Segalerba (Austrija) izlaganjem »Plato's Investigation of Mental Illness in *The Republic* VIII and IX« (»Platonovo istraživanje psihičke bolesti u *Državi* VIII i IX«). Usljedio je izlaganje Nevene Jevtić (Srbija) pod naslovom »The Relationship Between the 'Deranged Subject' and the World in Hegel's Understanding of Madness« (»Odnos 'poremećenog subjekta' i svijeta u Hegelovu shvaćanju ludila«), zatim Ines Skelac (Hrvatska) s temom »Philosophy as Psychotherapy: A Comparison of Wittgensteinian and Psychoanalytic Approach to Language« (»Filozofija kao psihoterapija: usporedba Wittgensteinova i psihoanalitičkog pristupa jeziku«), a potom Tanja Todorović (Srbija) na temu »Healthy and Unhealthy Memories: Phenomenology of Forgetting and Repressing« (»Zdrava i nezdrava sjećanja: fenomenologija zaborava i potiskivanja«). Potom je uslijedio drugi blok »Izlagačke sesije A«, u kojem je Toma Gruica (Austrija) održao izlaganje »Mind, Body, and Authenticity: A Neurophenomenological Perspective on Psychopathology« (»Um, tijelo i autentičnost: neurofenomenološka perspektiva psihopatologije«), Jan Defrančeski (Hrvatska) izlaganje »On Some Philosophical and Cognitive-Linguistic Implications of the Extended Mind Theory« (»O nekim filozofskim i kognitivno-lingvističkim implikacijama teorije proširenog uma«) te Ronald Alvarez Vera (Španjolska) izlaganje »The Intentionality of Conscio-

ness in the Service of the Reconstruction of Reality« (»Intencionalnost svijesti u službi rekonstrukcije realnosti«). U trećem bloku, Behzad Hadžić (Bosna i Hercegovina) održao je izlaganje »Koncept mentalnog zdravlja u zajednici naspram koncepta klasične psihijatrije – potreba za promjenom paradigmi«, Maja Odorjan Novak (Hrvatska) izlaganje »Simbolički interakcionizam kao sociološko teorijsko polazište unapređenja mentalnog zdravlja u zajednici«, Marina Novina i Rea Fulgosi-Masnjak (Hrvatska) izlaganje »Psihoterapija osoba s intelektualnim teškoćama« te Tanja Zovko (Hrvatska) izlaganje »Kvaliteta života u bolesnika nakon transplantacije pluća«. U završnom bloku »Izlagačke sesije A« prvoga dana simpozija održala su se iduća izlaganja: »What Is Integritative Psychotherapy and What Are Its Spiritual and Religious Aspects« (»Što je integrativna psihoterapija i koji su njezini duhovni i religiozni aspekti«) autora Aleksandra Fatića (Srbija), »Korsang Krismatra: Supporting Universal Mental Health and Well-Being Through the Osura Pesusasang, a New Creole/Indigenous Theory of the Human Psyche Developed in Singapore« (»Korsang Krismatra: potpora univerzalnom mentalnom zdravlju i dobrobiti pomoću Osure Pesusasang, nove kreolske/autohtone teorije ljudske psihe razvijene u Singapuru«) autora Kevinna Martensa Wonga (Singapur) te izlaganje »Ethical Implications of the Revolutionary Psychotherapeutic Practice. The Case of the Cathexis Institute« (»Etičke implikacije revolucionarne psihoterapijske prakse: Slučaj Instituta Cathexis«) autorice Mine Đikanović (Srbija).

»Izlagačka sesija B« započela je izlaganjem »Duhovnost i religioznost naspram strahu i anksioznosti« autora Antuna Volenika (Hrvatska), nakon čega su uslijedila izlaganja pod naslovom »Lutherova ‘dijagnoza’: teološka biografija mladog Luthera kao doprinos razumijevanja njegove teologije« autorice Lidije Matošević (Hrvatska), »Deindividuacija, klanjanje i deifikacija u novim religijskim pokretima« autora Mikolaja Martinjaka (Hrvatska) te »Hagioterapija i egzistencijalni strah« autorice Ane Perišić (Hrvatska). U drugom bloku »Izlagačke sesije B« Andreja Cerić-Šarić (Hrvatska) održala je izlaganje pod naslovom »O profesiji ‘filo-terapeuta’ (ili integrativnog filozofskog humanističkog savjetnika)«, Iva Ignjačić (Hrvatska) izlaganje »Sociodinamski pristup savjetovanju i psihoterapiji; intermodalnost pristupa i mentalno zdravlje pojedinca u modernom dobu« te Tomislav Špiranec (Hrvatska) izlaganje pod naslovom »Njegovanje vrlina u Shantidevinom putu Bodhisattve kao pomoć mentalnom zdravlju pojedinca«. U trećem su bloku Valentin Findrik i Stjepan Štivić (Hrvatska) održali izlaganje »Filozofska os-

nova slike čovjeka u logoterapiji Viktora Frankla«, Bruno Bogović, Luka Janeš i Štefanija Kožić (Hrvatska) izlaganje »Traženje smisla u suvremenom društvu«, Magdalena Galić Stipančić (Hrvatska) izlaganje »Logoterapija u borbi s ovisnošću« te Luka Maršić (Hrvatska) izlaganje »Ovisnik se prvo oporavlja, a zatim liječi – kod ‘normalne somatske bolesti’ proces je obrnut«. Završni blok »Izlagačke sesije B« prvoga dana uključivao je iduća izlaganja: »Pristup sposobnosti transformativnim promjenama u mentalnom zdravlju« Marijane Kolednjak (Hrvatska), »Suvremeni istjerivači duhova« Seada Alića (Hrvatska) te »Metode oduzimanja života samoubojstvom u kontekstu pacijenata hospitaliziranih u psihijatrijskoj bolnici u Pakracu između dva svjetska rata« Jelene Sefirović.

Pored plenarnih predavanja i izlaganja, prvoga dana simpozija također se održala Izložba radova Nikše Jankovića *Bioetički strip*, Interaktivna radionica Udruge »Ludruge« pod naslovom »Mentalni fitness – iskustvena radionica« te Predstavljanje recentnih izdanja, na kojem se predstavio zbornik radova *Bioetička motrišta o mentalnom zdravlju*, čiji su urednici Luka Janeš i Štefanija Kožić.

Drugi dan simpozija odmah je podijeljen u dvije sesije, od kojih se svaka održala u tri bloka koji su završavali raspravom i kratkom pauzom. »Izlagačka sesija A« započela je izlaganjem Jadranke Pavić, Viktorije Vinceljak i Janka Babića (Hrvatska) pod naslovom »Zdravstvena pismenost studentske populacije o mentalnom zdravlju – prikaz istraživanja«. Nakon toga, uslijedilo je izlaganje Ivana Perkova (Hrvatska) pod naslovom »Postdoktorski sindrom – mit ili stvarnost?«, Julije Vejić (Hrvatska) pod naslovom »Lektira, pubertet i mentalno zdravlje« te Petra Smontare (Hrvatska) na temu »Religioznost – zaštitni faktor socijalnog razvoja adolescenata«. Drugi blok uključivao je izlaganje »Je li potrebna dodatna psihološka edukacija učitelja za rad u školi? Što kažu sami učitelji u sklopu LOOP projekta?« Bruna Ćurka (Hrvatska), izlaganje »Edukacija (bio)etike i reprezentativnost tema« Josipa Ćirića i Maje Jadrešin (Hrvatska), izlaganje »Utjecaj Montessori tišine na psihički razvoj djece« Dore Grejza i Ivice Kelama (Hrvatska) te izlaganje »Tjeskoba kao posljedica procesa e-zombizacije u suvremenom društvu« Damira Hršaka (Hrvatska). U trećem te ujedno i posljednjem bloku »Izlagačke sesije A« izlaganja su održali Vikrant Singh (Indija) na temu »Post-Chronicity of Madness« (»Postkroničnost ludila«), Tone Vrhovnik Straka (Slovenija) na temu »And What if We Babble About Suicide?« (»A što ako brbljamo o samoubojstvu?«) te Ivica Kelam (Hrvatska) na temu »The Impact

of Longtermism on Mental Health« (»Utjecaj dugoročnosti na psihičko zdravlje«).

»Izlagačku sesiju B« otvorili su Aleksandar Racz, Tara Beata Racz i Ljerka Armano (Hrvatska) izlaganjem »'Shinrin-Yoku' ili 'šumska kupka' kao oblik unapređenja i zaštite mentalnog zdravlja u zajednici«. Usljedilo je izlaganje Zorana Kojčića (Hrvatska) pod naslovom »Biti sretan, zdrav i slobodan: filozofija u zajednici«, zatim Danijele Tiosavljević (Srbija) na temu »Prostitucija kao bioetička situacija« te Klare Čavar i Marije Džinić (Hrvatska) pod naslovom »Uloga stručnjaka psihologa i psihijatra u pamičnim postupcima proglašenja ništavnosti ženidbe«. Drugi blok »Izlagačke sesije B« uključivao je izlaganje »'Oceanski osjećaj': filozofija kulture i psihologija religije« Marice Rajković (Srbija), »Etnološko istraživanje religioznih iskustava« Jurja Bobanovića i Ane Klasnić (Hrvatska) te »Griješ i nesvjesno« Momira Oljača (Hrvatska). U trećem i posljednjem bloku sesije »Izlagačke sesije B« izlagali su Barbara Čuk i Damjan Abou Aldan (Hrvatska) na temu »Glazba koja oplemenjuje – od teorije do praktične primjene«, zatim Bruno Čurko i Marina Milivojević Pinto (Hrvatska) na temu »Primjena bajki u radu s djecom i adolescentima« te Tara Beata Racz i Teodora Not (Hrvatska) na temu »Primjena art terapija kod osoba s intelektualnim teškoćama«.

Pored brojnih izlaganja, drugi dan simpozija uključivao je i dva plenarna predavanja te studentsku debatu. Martina Rojnić Kuzman (Hrvatska) u plenarnom predavanju na temu »Mentalno zdravlje i tjelesna aktivnost« kroz psihosomatsku leću promotrla je blagostanje čovjeka te istaknula važnost koju za psihičko zdravlje donosi tjelovježba. Demétrius A. França (Brazil) proširio je raspravu o psihosomatici i njezinoj praktičnoj primjeni u psihoterapiji u plenarnom predavanju pod naslovom »Peripatetic Therapy: A Case Study Introduction« (»Peripatetička terapija: uvod u studiju slučaja«), istaknuvši potencijalne dobrobiti integracije tjelesne aktivnosti u terapijski proces. Na samom kraju simpozija održala se Studentska debata na temu *Dostupnost i kvaliteta usluga psihološkog savjetovanja na fakultetima*, nakon čega je svečano zatvoren simpozij.

7. međunarodni transdisciplinarni simpozij *Bioetika i aporije psihe* na izvanredan je način omogućio duboko interdisciplinarno istraživanje zamršene i višestruke prirode mentalnog zdravlja. Sa svojim sveobuhvatnim nizom prezentacija, predavanja i rasprava, simpozij je objedinio različita stajališta, teorije i praktične primjene te potaknuo inovativne načine poboljšanja mentalnog zdravlja pojedinaca i zajednica.

Toma Gruica

21. Lošinjski dani bioetike

Na Malom Lošinju od 14. do 17. svibnja 2023. godine održani su 21. *Lošinjski dani bioetike*. Riječ je o manifestaciji s dugom tradicijom koja je ove godine ostvarena kroz tri međusobno povezana znanstveno-kulturna događanja: (I) simpozij »Integrativna bioetika i nova epoha« (15. – 16. svibnja 2023.); (II) 18. *Studentska bioetička radionica* »Bioetika, okoliš i ne-ljudska živa bića« (14. – 17. svibnja 2023.) i (III) okrugli stol »Umjetna inteligencija i budućnost čovječanstva« (17. svibnja 2023.). Grad Mali Lošinj, Hrvatsko bioetičko društvo i Hrvatsko filozofsko društvo bili su organizatori, dok su Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu bili suorganizatori 21. *Lošinjskih dana bioetike*. Primorsko-goranska županija bila je pokrovitelj ovogodišnje manifestacije, dok su Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (USF) i Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu bili suorganizatori ovogodišnje *Studentske bioetičke radionice*.

U ponedjeljak, 15. svibnja 2023., nakon uvodnih riječi i srdačnih pozdrava, Hrvoje Jurić (Hrvatska) svečano je otvorio 21. *Lošinjske dane bioetike*. Usljedilo je kratko prisjećanje na profesora Hans-Martina Sassa (1935. – 2023.), uglednog njemačkog bioetičara svjetskog kalibra i dugogodišnjeg člana Organizacijskog odbora *Lošinjskih dana bioetike*, a potom i plenarno predavanje Christiana Byka (Francuska), dobitnika nagrade »Fritz Jahr« za 2022. godinu, pod naslovom »A Bridge to the Future? Bioethical Universalism in Historical Context« (»Most prema budućnosti? Bioetički univerzalizam u povijesnom kontekstu«).

Simpozijski dio skupa nastavio se u dvorana A, B i C kroz tri paralelne sesije koje su se održavale na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku, dok se u dvorani D (hotel Vespera) održavao program 18. *Studentske bioetičke radionice*. Tako su u dvorani A, kroz dva dana izvedbe programa, predstavljena sljedeća izlaganja: Dragan Đurić (Hrvatska), »Na granici života i smrti«; Anita Dučić Sertić, Jelena Zadro i Damjan Kovač (Hrvatska), »Oporavak kao egzistencijalni pristup životu«; Damjan Kovač (Hrvatska), »Noodinamika kao mogući put postmodernog čovjeka«; Danijela De Micheli Vitturi (Hrvatska), »Humor kao logoterapijski lijek u jačanju otpornosti kod bračnih i obiteljskih razmirica i čuvanju mentalnog zdravlja«; Sead Alić (Hrvatska), »Govor i šutnja kao simptomi«; Eva D. Bahovec (Slovenija), »Geofilozofija, bioetika i današnje vrijeme«; Tamara Kunić (Hrvatska), »Etika javnog komuniciranja na portalima«;

Josip Periša (Hrvatska), »Važne karakteristike teorije suvremenog bioetičkog istraživanja«; Iva Rinčić i Amir Muzur (Hrvatska), »Bioetička topografija ili kako je sjeme potteri-janstva rastureno Asturijom«; Iris Broman i Waldemar Broman (Hrvatska), »Ideja dobrobiti živog bića počinje promišljanjem o ugodi i zadovoljstvu«; Ivana Buljan (Hrvatska), »Neka pitanja iz životinjske etike: prilog iz klasične kineske filozofije«; Jakov Erdeljac (Hrvatska), »Antropocentrična integrativna bioetika?«; Jan Defrančeski (Hrvatska), »O ekološkom holizmu i geštalt ontologiji Arnea Næss«; Josip Guć (Hrvatska), »Zemlja kao najpotlačeniji entitet kod Paula Freirea«; Igor Eterović (Hrvatska), »Euromediterranski odnos prema životu i neživom okolišu kroz prizmu normativnog uvažavanja planinskog svijeta«; Stijepo Letunić (Hrvatska), »Ekonomске zakonitosti i bioetički problem razvoja tehnologije u uvjetima pukog opstanka«; Ivica Kelam i Ivan Včev (Hrvatska), »Bioetički aspekti utjecaja dugoročnosti (*longtermism*) na životnu filozofiju Elona Muska«; Marijana Kolednjak (Hrvatska), »Promišljeno starenje«; Frano Barbir (Hrvatska), »Etičke dileme energetske krize i energetske tranzicije«; Iva Rinčić i Amir Muzur (Hrvatska), »Prilog (bio) etici prostora: studija slučaja uvale Mrtvaška«; Saša Zavrtnik, Jelena Loborec i Damir Žubčić (Hrvatska), »Velike klimatske promjene i male medonosne pčele«.

S druge strane, u dvorani B predstavljena su sljedeća izlaganja: Björn Nejadavaz (Njemačka), »'Biosecurity' through the Prism of Giorgio Agamben's Bio-Political Theory« (»'Biosigurnost' kroz prizmu bio-političke teorije Giorgija Agambena«); Nevena Divac i Nikola Samardžić (Srbija), »Long COVID and Long Populism« (»Dugi COVID i dugi populizam«); Tijana Trako Poljak, Vladimir Ivanović i Bruno Šimac (Hrvatska), »Applying the Social-Ecological Systems Approach to Assessing the Quality of Life in Rural Areas: The Example of Croatian RSESs« (»Primjena pristupa socijalno-ekoloških sustava u istraživanju kvalitete života u ruralnim područjima: primjer hrvatskih RSES-ova«); Michael George (Kanada), »A (Modest) Methodological Proposal for Integrative Bioethics (and Beyond)« (»(Skromni) metodološki prijedlog za integrativnu bioetiku (i šire)«); Marko Kos (Hrvatska), »Morally Sound Judgment: Media, Information Literacy and Ethics« (»Moralno opravdano prosuđivanje: mediji, informacijska pismenost i etika«); Ines Skelac i Luka Janeš (Hrvatska), »Wittgenstein's Language Games in the Context of the End of Life« (»Wittgensteinove jezične igre u kontekstu kraja života«); Matija Vigato (Hrvatska), »Existence as the Criteria of Moral Considerability« (»Egzi-

stencija kao kriterij moralnog razmatranja«); Matija Mato Škerbić (Hrvatska), »Why There Is So Little Discussion on the Animals in the Philosophy of Sport?« (»Zašto je tako malo diskusije o životinjama u filozofiji sporta?«); Sandra Radenović i Nikola Mijatov (Srbija), »Sport: Playground for *homo ludens*« (»Sport: igralište za *homo ludens*«); Suzanne Babich (SAD/Hrvatska), »Preparing Agents for Change in the Planet's Interest: The Indiana University Doctoral Program in Global Health Leadership« (»Priprema aktera za promjenu u interesu Planeta: doktorski studij rukovođenja u domeni globalnog zdravlja na Sveučilištu Indiane«); Roman Globokar (Slovenija), »Teaching Bioethics in High Schools: Opportunities and Challenges« (»Nastava bioetike u srednjim školama: prilike i izazovi«); Darija Rupčić Kelam (Hrvatska), »Trauma, Body and Dance« (»Trauma, tijelo i ples«); Walter Schweidler (Njemačka), »Gabe und Gemeinwohl: Interkulturelle Perspektiven« (»Dar i zajedničko dobro: interkulturelne perspektive«); Ivo Džinić (Hrvatska), »Kulturkritisches Potenzial des Mythos« (»Kulturnokritički potencijal mita«); Katica Knezović (Hrvatska), »Bioethische Herausforderungen bei der Aufarbeitung der Folgen der erklärten Coronavirus-Pandemie SARS-CoV-2« (»Bioetički izazovi u prosudbi posljedica proglašene pandemije koronavirusa SARS-CoV-2«); Silvana Pavlinović, Gordana Pelčić i Suzana Vuletić (Hrvatska), »Bioetički aspekti medicinskog turizma«; Jelena Zadro (Hrvatska), »Tjelesni dismorfni poremećaj – kontraindikacija za estetsku kirurgiju?«; Velimir Terzić i Maria Magdalena Terzić (Hrvatska), »Perkutanana cistostoma iz kuta bioetike«.

Naposljetku, u dvorani C predstavljena su sljedeća izlaganja: Davor Muhvić i Mira Lulić (Hrvatska), »Izazovi migracija ljudi iz pacifičkih malih otočnih država uzrokovani klimatskim promjenama u međunarodnom pravu«; Ivan Perkov i Fran Miškić (Hrvatska), »Prometna pokretljivost kao javno dobro u suvremenom društvu«; Jelena Boneta (Hrvatska), »Bioetika i epidemiologija: analiza pojma karantene u kontekstu utilitarističkog moraliteta Johna Stuarta Milla«; Marica Marinović Golubić (Hrvatska), »Ponovna upotreba istraživačkih podataka – nužnost ili prečica?«; Vesna Pešić i Eduard Pavlović (Hrvatska), »Ambijenti/ambijentacije i majka Marija Krucifiksa Kozulić«; Tomislav Krznar (Hrvatska), »Problematika obrazovanja u misli Ivana Cifrića«; Lidija Štimac (Hrvatska), »Važnost empatijske uznemirenosti učitelja razredne nastave u procesu socijalizacije učenika«; Igor Čatić (Hrvatska), »Ruke – temeljni alat kulture«; Aleksandar Racz, Tara Beata Racz i Ljerka Armano (Hrvatska), »Fiziološki i psihološki učinci Šumske kupke ili Shinrin-yoku (SY) i

moogućnost njene primjene kao CAM metode u preventivnoj medicini»; Tara Beata Racz i Teodora Not (Hrvatska), »Korištenje art terapije kao komplementarne metode u svakodnevnom radu s osobama s intelektualnim teškoćama u Centru za rehabilitaciju Zagreb«; Hrvoje Sertić, Anita Dučkić-Sertić, Ivan Segedi i Marijan Jozić (Hrvatska), »Je li etično baviti se borilačkim sportom?«; Ivana Zagozac (Hrvatska), »Siromaštvo, dehumanizacijske prakse i osjećaj srama«; Aleksandar Racz, Suzana Kunac i Veljko Kajtazi (Hrvatska), »Stereotipi i predrasude o Romima u svakodnevnom životu: upotreba jezika i grupno utemeljeni vicevi«; Ivana Tucak, Anita Blagojević i Laura Vilić (Hrvatska), »Budućnost pobačajnog zakonodavstva«.

U ponedjeljak, 15. svibnja 2023., održano je i predstavljanje recentnih bioetičkih izdanja. Tom su prilikom podstavljeni sljedeći naslovi: (i) Aldo Leopold, *Ljetopis Pješčanog okruga*, SmartWay, Sveti Martin na Muri 2021.; (ii) Hans Blumenberg, Hans Jonas, *Briefwechsel*, Suhrkamp Verlag, Berlin 2022.; (iii) Walter Schweidler, *Wiedergeburt*, Verlag Karl Alber, Freiburg – München 2020. – 2022.; (iv) Marcus Knaup, *Gewachsenes und Gemachtes. Philosophische Grundlegungen und bioethische Perspektiven*, Verlag Karl Alber, Baden-Baden 2023.; (v) Luka Janeš, Štefanija Kožić (ur.), *Bioetička motrišta o mentalnom zdravlju*, Centar za bioetiku Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2023.; (vi) Ivan Perkov, *Društvo otpada*, Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2022.; (vii) Igor Eterović, *Filozofija i bioetika planinarenja*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2023.; (viii) Bruno Ćurko, Josip Guć, *Odgovori za životinje. Razvoj kritičke misli i bioetičkog senzibiliteta kod djece*, Udruga Mala filozofija, Zadar 2022.; (ix) Bardhyl Çipi, Admir Sinamati, *Bioetika mjekësore*, Flamuri, Tirana 2023.; (x) Eva D. Bahovec, *Foucaultova kraljevska pot med filozofijo, zgodovino in psihoanalizo*, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2023.; (xi) Časopis *Nova Prisutnost* – prvih dvadeset godina; (xii) Časopis *Medix* – noviji brojevi; (xiii) Časopis *Filozofska istraživanja* – temati »Bioetička misao u pravnom okviru«, dok su predstavljajući bili: Dora Bukovac, Marcus Knaup, Walter Schweidler, Ante Čović, Ines Skelac, Luka Janeš, Jan Defrančeski, Tomislav Krznar, Hrvoje Jurić, Katica Knezović, Maja Vejić i Luka Perušić.

U utorak, 16. svibnja 2023., Marcus Knaup (Njemačka/Hrvatska) i Hrvoje Jurić (Hrvatska) održali su plenarno predavanje pod naslovom »Integrative Philosophy of Life of Hans Jonas: Retrospect and Prospect« (»Integrativna filozofija života Hansa Jonasa:

pogled unatrag i unaprijed«), koje je održano povodom godišnjice rođenja i smrti Hansa Jonasa (1903. – 1993.).

U srijedu, 17. svibnja 2023., održan je okrugli stol »Umjetna inteligencija i budućnost čovječanstva«, na kojemu su predstavljeni sljedeći referati: Dominik Mikić (Njemačka/Hrvatska), »The Role of Bioethics in Human – AI Interaction« (»Uloga bioetike u odnosu čovjeka i umjetne inteligencije«); Luka Perušić (Hrvatska), »Bioethical Complexity of Artificial Intelligence« (»Bioetička kompleksnost umjetne inteligencije«); Maja Vejić (Hrvatska), »Doctor – the Last Human in Modern Medicine?« (»Liječnik – zadnji čovjek u modernoj medicini?«); Predrag Zima (Hrvatska), »Kroćenje jednoroga: granice korištenja informatičke tehnologije i umjetne inteligencije«; Ivan Perkov i Stjepan Krovinović (Hrvatska), »Pametni gradovi: put prema utopiji ili distopiji?«; Luka Poslon (Hrvatska), »Ostvarivanje punog potencijala ChatGPT-a pomoću objašnjljive umjetne inteligencije« i Luka Fotak (Hrvatska), »Umjetna inteligencija u medicini – *quo vadis?*«.

Naposljedku treba reći da su *Lošinjski dani bioetike* još jednom uspješno okupili veliki broj profesora, stručnjaka, istraživača, studenata i entuzijasta – koji su kroz tri dana intenzivnog i predanog rada raspravljali o raznim bioetičkim pitanjima i problemima, a sve s ciljem pronalazjenja orijentacijskog znanja za predstojeće bioetičke izazove.

Jan Defrančeski

18. Studentska bioetička radionica

Na Malom Lošinju od 14. do 17. svibnja 2023., u okviru znanstveno-kulturne manifestacije 21. *Lošinjski dani bioetike*, održana je 18. *Studentska bioetička radionica* pod naslovom »Bioetika, okoliš i ne-ljudska živa bića«. Grad Mali Lošinj, Hrvatsko bioetičko društvo i Hrvatsko filozofsko društvo bili su ovogodišnji organizatori, a Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu su organizatori 21. *Lošinjskih dana bioetike*. Kao po običaju, Primorsko-goranska županija bila je pokrovitelj ovogodišnje manifestacije, dok su Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (USF) i Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sve-

učilišta u Zagrebu bili suorganizatori ovogodišnje *Studentske bioetičke radionice*. Organizacijski tim 18. *Studentske bioetičke radionice* činili su: Mihael Vrbanc (predsjednik), Juraj Bobanović, Ana Daria Bokan, Ana Klasnić i Lena Rajić, dok je sama radionica tematski bila usmjerena na poticanje refleksija o bioetičkoj dimenziji problema zaštite okoliša i moralnog ophođenja prema ne-ljudskim živim bićima. Na radionici je s referatom sudjelovalo 37 sudionika, a riječ je poglavito o studentima i studenticama filozofije, psihologije, sociologije, kulturologije, fonetike, etnologije i kulturne antropologije, religijskih znanosti, kroatologije, hrvatskog jezika i književnosti, engleskog jezika i književnosti, francuskog jezika i književnosti, komparativne književnosti, demografije i hrvatskog iseljeničtva, prometa, povijesti umjetnosti, konzerviranja i restauriranja umjetnina, prava, ekonomije, edukacijske rehabilitacije i medicine sa sveučilišta u Zagrebu, Zadru i Osijeku.

U nedjelju, 14. svibnja 2023., nakon toplih pozdrava i uvodnih riječi, Mihael Vrbanc (predsjednik Organizacijskog tima) otvorio je 18. *Studentsku bioetičku radionicu*, a nakon čega je uslijedilo i plenarno predavanje Igora Eterovića (Hrvatska) pod naslovom »Bioetička nerazdruživost čovjeka i prirode – primjer: planinarjenje«. Eterović je na primjeru planinarjenja – koje je bilo popraćeno osobnim iskustvom, ali i teorijski utemeljenim dugogodišnjim istraživanjem – ukazao na *ontološku, epistemološku i etičku nerazdruživost* čovjeka i prirode.

Ponedjeljak, 15. svibnja 2023., otpočeo je s otvaranjem 21. *Lošinjskih dana bioetike* i prisjećanjem na nedavno preminulog Hans-Martina Sassa, bioetičara svjetskog kalibra i dugogodišnjeg člana Organizacijskog odbora *Lošinjskih dana bioetike*. Potom je Christian Byk (Francuska) održao plenarno predavanje pod naslovom »A Bridge to the Future? Bioethical Universalism in Historical Context« (»Most prema budućnosti? Bioetički univerzalizam u povijesnom kontekstu«). Byk je u predavanju istaknuo da bioetika predstavlja »sposobnost ponovnog stvaranja veza« među ljudima, njihovim društvom i njihovim institucijama, ali i spremnost za promišljanje ljudske pripadnosti »većem svijetu«, koji se sastoji od bioraznolikosti, a ne samo od novih prostora koje valja osvojiti i otuđiti. Nakon toga, studenti su krenuli s radom u seminar-skim grupama (»Gama«, »Delta«, »Epsilon«, »Zeta«), a koji se sadržajno i programski protegnuo i na utorak, 16. svibnja 2023., kada su studenti imali priliku čuti zajedničko plenarno predavanje Marcusa Knaupa (Njemačka/Hrvatska) i Hrvoja Jurića (Hrvatska) pod naslovom »Integrative Philosophy of Life of Hans Jonas: Retrospect and Prospect« (»Integra-

tivna filozofija života Hansa Jonasa: pogled unatrag i unaprijed«), koje je održano povodom godišnjice rođenja i smrti Hansa Jonasa (1903. – 1993.).

Krovna tema grupe »Gama« bila je »Bioetika i novi mediji«. Kroz dva dana intenzivnog rada, u okviru seminarske grupe »Gama« održana su sljedeća studentska izlaganja: Ana Daria Bokan (voditeljica grupe), »Ekofeminizam – između prirode i društva«; Luka Draganić, »Ljudska prava u doba androida«; Ivana Gašparić, »Greenwashed: prava boja 'održive' proizvodnje«; Hrvoje Gredičak, »Problem zvučnog zagađenja«; Mia Kevo, »Reimaginacija ljudskih i ne-ljudskih odnosa kroz prizmu posthumanizma i kritičke teorije invaliditeta«; Mirna Krasnić, »Fitoterapija – između znanosti, duhovnosti i filozofije«; Stjepan Krovinić, »Sposobnost umjetne inteligencije za moralnu odgovornost«; Klara Kundich, »Umjetnost i recikliranje«; Fran Miškić, »Ljudskost ne-ljudskog i antropomorfizacija čovjeka« i Anton Tipura, »Društvene mreže i zaštita okoliša«.

Grupa »Delta« bila je okupljena oko zajedničke teme »Životinje u industriji«. Kroz dva dana predanog rada, u grupi »Delta« predstavljeni su sljedeći studentski referati: Juraj Bobanović (voditelj grupe), »Cirkuske životinje kao jeftina zabava«; Lena Rajić (voditeljica grupe), »Etička problematika genetske modifikacije životinja«; Lovro Bilić, »Otpadne vode i uloga pročišćavanja otpadnih voda u zaštiti okoliša«; Karlo Ekmečić, »'Slatkoća' kao mjerilo«; Petra Paklan, »Opravdanost upotrebe ne-ljudskih životinja u sportu«; Tin Pogorelac, »Etički problemi zoooloških vrtova«; Lucija Pušonjić, »Bioetička razmatranja o korištenju biljaka u komplementarnoj i alternativnoj medicini naspram tradicionalne medicine«; Ana Marija Zagode i Jan Pospihalj, »Etički aspekti uzgoja pasa u lokalnom i globalnom kontekstu«.

Krovna tema grupe »Epsilon« bila je »Prava ne-ljudskih živih bića«. Kroz dva dana intenzivnog rada, u okviru seminarske grupe »Epsilon« održana su sljedeća studentska izlaganja: Ana Klasnić (voditeljica grupe), »Problemi s aktivističkim organizacijama – primjer: PETA«; Dora Bukovac, »Okoliš i zdravlje«; Eleonora Buršić, »Primjena umjetne inteligencije u medicinskim istraživanjima i njezin utjecaj na poboljšanje prava životinja«; Andrej Dubić, »Mesožder vegetarijanac«; Dominica Firšt, »Građanski pristup pravima životinja«; Čarna-Senka Kolar i Marijana Mijić, »Napredan u kontekstu okoliša«; Lucija Ljubičić i Dora Šajnić, »Odnos prema ne-ljudskim živim bićima u islamu i kršćanstvu s naglaskom na odnos prema životinjama« i Josip Tišlar, »Život šume«.

Grupa »Zeta« bila je okupljena oko zajedničke teme »Bioetika i okoliš«. Kroz dva dana predanog rada, u grupi »Zeta« predstavljeni su sljedeći studentski referati: Mihael Vrbanc (voditelj grupe), »Odnos poljoprivrednih djelatnosti i kulture u antičkoj Grčkoj«; Patricia Dutković, »Ekologija uma: integracija filozofije, duhovnosti i holizma za bolju budućnost«; Sebastijan Hleb, »Utjecaj biciklističkog prometa na okoliš«; Marija Lucin, »Kako je to (ne) biti šišmiš: epistemološka analiza životinjske svijesti«; Filip Pavić, »Etika zemlje: žrtvovanje okoliša radi tehnološkog napretka«; Mate Pavić, »O opravdanosti intervencije u prirodni tijek stvari«; Tilija Simon, »Važnost filozofije u ekološkoj krizi« i Alisa Zviagina, »Tehnološki utjecaj na odnos 'čovjek – priroda'«.

Osim na plenarnim predavanjima i seminarским grupama, studenti su u okviru 18. *Studentske bioetičke radionice* sudjelovali i na sljedećim događanjima: (I) Klara Kundich i Ana Klasnić, »Studentska radionica 'Trash & Art'«; (II) Josip Periša, »Studentska debata radionica 'Bioetika, okoliš i ne-ljudska živa bića'«, (III) Jan Defrančeski, »Istraživački inovatorij: uvod u pisanje interdisciplinarnog rada«; (IV), Predstavljanje recentnih bioetičkih izdanja i (V) Okrugli stol »Umjetna inteligencija i budućnost čovječanstva«, a što je uvelike doprinijelo – kako poticanju refleksija o bioetičkoj dimenziji problema zaštite okoliša i moralnog ophođenja prema ne-ljudskim živim bićima, tako i upoznavanju studenata s pripremom pisanih radova na temelju izloženih referata.

U srijedu, 17. svibnja 2023., studenti su sudjelovali i na svečanoj dodjeli priznanja, gdje im je bila uručena potvrda o uspješno završenom programu radionice. Ako je suditi prema iznimnoj organizaciji i bogatom programu radionice, izvrsnim studentskim izlaganjima i plodonosnim popratnim raspravama, možemo reći da je 18. *Studentska bioetička radionica* i više nego uspješan projekt, a koji je i ove godine uspio okupio veliki broj studentica i studenata – različitih studijskih grupa i usmjerenja – koji su u četiri dana izvedbe programa pronašli »zajednički jezik« u promišljanju raznih bioetičkih pitanja i problema.

Jan Defrančeski

»Europski kolokvij filozofije biologije – EUPhilBio23«

Dana 18. i 19. svibnja 2023. na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu održalo se znanstveno događanje pod nazivom »European Colloquium on Philosophy of Life Sciences – EUPhilBio23« (»Europski kolokvij filozofije biologije – EUPhilBio23«) s ciljem poticanja suradnje biologa i filozofa te razvoja teorije i filozofije biologije na području Europe. Kolokvij je u potpunosti organizirao i financirao Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Kolokvij je bio podijeljen u sveukupno šest sesija, od kojih je jedna bila mrežna, a jedna studentska. Prvi dan kolokvija započeo je sesijom pod naslovom »Evolution« (»Evolucija«), u kojoj je u predavanju na temu »The Problem of Open-Ended Evolution« (»Problem otvorene evolucije«) Eörs Szathmáry (Mađarska) prikazao svoje istraživanje različitih modela evolucije, predloživši tri oblika otvorenog kraja: (I) slaba otvorenost, u kojoj se novi fenotipovi mogu pojavljivati neograničeno dugo, (II) jaka otvorenost, koja zahtijeva kontinuirano pojavljivanje evolucijskih noviteta i/ili inovacija te (III) konačna otvorenost, koja podrazumijeva neograničeno povećanje složenosti i oslanja se na neograničeno nasljeđe. Krunoslav Brčić-Kostić (Hrvatska) potom je u predavanju pod naslovom »Adaptation From Standing Genetic Variation« (»Prilagodba iz postojeće genetičke varijacije«) prikazao mehanizme kojima organizmi reagiraju na promjene u okolišu koji se ne temelje na uvođenju novih mutacija već na korištenju postojećih genetičkih varijacija, te predstavio simulacijske studije koje istražuju različite aspekte prilagodbe, kao što su distribucija frekvencija alela, prosječna vjerojatnost fiksacije i molekularna evolucija. Ehud Lamm (Izrael) potom je održao predavanje na temu »Collective Knowledge and Cultural Evolution – An Analysis of Conceptual Options« (»Kolektivno znanje i kulturna evolucija – Analiza konceptualnih opcija«), u kojem je analizirao koncepte poput kumulativne kulturne evolucije, kolektivnog mozga, kolektivne inteligencije, proširenog uma, uma sa skelama i teoriju izgradnje ekološke niše, posebno se usredotočivši na pojam raspodijeljene prilagodbe, koji se odnosi na situacije u kojima se adaptivno relevantne informacije ne mogu pripisati jedinki. Bruno Petrušić (Hrvatska) zaključio je sesiju predavanjem »Philosopher's Dream About Evolution: Daniel Dennett« (»Filozofov san o evoluciji: Daniel Dennett«), u kojem je kritički analizirao Dennettovo tumačenje biološke evolucije kao »naturalistički san« »filozofa materijaliste« čija je perspektiva re-

duktivna i koji se uvelike oslanja na znanstveni pozitivizam.

Nakon kraće stanke započela je druga sesija kolokvija, pod naslovom »Code Biology« (»Biologija koda«) koju je otvorio Nikola Štambuk (Hrvatska) s predavanjem na temu »Standard Genetic Code: From IUPAC Nomenclature to Code Biology« (»Standardni genetički kod: od IUPAC nomenklature do biologije koda«), u kojem je analizirao primjenu kodiranja sekvenci kodona i aminokiselina prema IUPAC nomenklaturi, proučavajući reprezentaciju nukleobaza kroz probabilistički kvadrat opozicije i Kleinove četiri grupe, istaknuvši potencijal aminokiselina utemeljenih na kodonima za modeliranje strukturnih, funkcionalnih i evolucijskih obrazaca proteinskih sekvenci. Paško Konjevoda (Hrvatska) zatvorio je sesiju predavanjem pod naslovom »Relational Model of the Standard Genetic Code« (»Relacijski model standardnog genetičkog koda«), u kojem je predložio alternativni pristup tumačenju standardnog genetičkog koda temeljen na modelu relacijskih podataka Edgara F. Codda, koji sugerira da se genetski kod razvio fuzijom jednostavnijih kodova i lateralnog prijenosa gena.

Posljednja sesija prvog dana kolokvija održala se u mrežnom obliku, a u njoj je Arnon Levy (Izrael) održao predavanje pod naslovom »Reviving the Value-Free Ideal« (»Oživljavanje ideala bez vrijednosti«), u kojem je kritizirao ulogu društvenih, moralnih i političkih vrijednosti u zajednosti te predložio novi okvir Richarda Jeffreyja, prema kojemu uvjerljivo odvajanje činjenica od vrijednosti može poboljšati znanstvena nastojanja.

Drugi dan kolokvija započeo je studentskom sesijom pod naslovom »Student's Corner« (»Studentski kutak«), koju je otvorio Toma Gruica (Austrija) izlaganjem pod naslovom »Seeing Red: The Phenomenology of Color and the Biological Basis of Artistic Experience« (»Vidjeti crveno: fenomenologija boje i biološka osnova umjetničkog iskustva«), u kojem je predstavio fenomenološku interpretaciju akcijske ekološke teorije boja Evana Thompsona i James J. Gibsona, prema kojoj je percepcija boja povezana s radnjama i interakcijama utjelovljenog organizma s okolinom, a potom u kontekstu navedene teorije interpretirao umjetnička djela Paula Cézannea, u kojima je vidljiv njegov inovativni pristup predstavljanju boja i oblika. Drugo i posljednje izlaganje u sesiji održao je Filip Sente (Hrvatska), i to na temu »Quantitation of Fundamental Attribute of Life Through Xenobot Classification« (»Kvantitacija temeljnog atributa života kroz klasifikaciju ksenobota«). U izlaganju je predstavio koncept ksenobota – rekonfigurabilnih organizama stvorenih iz embrionalnih stanica afričke žabe s kandžama

koji su pokazali samoreplikaciju i sposobnost obavljanja zadataka, a potom ih usporedio s prirodno razvijenim biološkim entitetima, zaključivši da su evolutivnost i celularnost ključni atributi za određivanje materije kao žive ili nežive.

Potom je uslijedila sesija pod naslovom »Understanding in Biology« (»Razumijevanje u biologiji«), u kojoj je prvo predavanje, pod naslovom »Applying the Elegance Paradigm to Rank Recombination Models« (»Primjena paradigme elegancije na rangiranje modela rekombinacije«) održao »Petar Tomev Mitrikeski (Hrvatska). U predavanju je predstavio simultani model homologne rekombinacije, odnosno integracije plazmidnih molekula u genom te eleganciju kao parametar za rangiranje modela na temelju kriterija kao što su jasnoća, ispravnost, štedljivost i ljepota. Tomislav Stojanov (Ujedinjeno Kraljevstvo) potom je održao predavanje na temu »On Croatian Eels and Serbian Snakes: Natural Science Taxonomies vs. Sociolinguistic Typologies« (»O hrvatskim jeguljama i srpskim zmijama: prirodoslovne taksonomije vs. sociolingvističke tipologije«), u kojem je istraživao odnos između lingvistike i biologije u kontekstu za određivanja bioloških vrsta, kontrastirajući »slabe« sociolingvističke kriterije, kao što je samoidentifikacija govornika, te »jake« lingvističke kriterije temeljene na genetskim i tipološkim čimbenicima. Predrag Šustar (Hrvatska) zaključio je sesiju predavanjem »Explanation and Understanding in Biology: The Case of Scientific Metaphors« (»Objašnjenje i razumijevanje u biologiji: slučaj znanstvenih metafora«) istaknuo je moguće uloge metafora u znanstvenom diskursu, poput opisa, predviđanja, heurističke funkcije i uokvirivanja, a potom naglasio da, iako metafore mogu biti intuitivne i djelomično dosljedne, zaokupljati maštu, usmjeravati pozornost i sugerirati hipoteze, ne bi ih trebalo poistovjećivati sa samim objašnjenjima.

Završnu sesiju kolokvija, pod naslovom »Complexity« (»Kompleksnost«), otvorio je Hrvoje Vančik (Hrvatska) predavanjem »Complexity, Systems, and Function« (»Kompleksnost, sustavi i funkcija«), u kojem je uspostavio paralelu između teorije složenosti i opće teorije sustava Ludwiga von Bertalanffyja, istaknuvši mogućnost predstavljanja sustava kao topoloških objekata primjenom teorije grafova – pristup za koji smatra da može pružiti nove uvide u teleološki problem funkcije. U završnom predavanju u kolokviju, pod naslovom »Structure Versus Function, Seeing Is Believing« (»Struktura nasuprot funkciji, vidjeti je vjerovati«) Franz Klein (Austrija) nastojao je prikazati zamršen odnos između strukture kromosoma i njegove biološke funkcije, posebno se fokusirajući na

samoorganizirajuću prirodu kromosoma i njezine implikacije.

Za kraj, može se reći da je »Europski kolokvij filozofije biologije – EUPhilBio23« pružio plodno tlo za intenzivnu razmjenu ideja te uspostavu suradnje među stručnjacima iz filozofije i biologije, što je rezultiralo dubljim razumijevanjem složenih bioloških fenomena te otvaranjem novih područja istraživanja. Uspješnost ovoga kolokvija demonstrira snagu interdisciplinarnog pristupa, kao i važnost nastavka suradnje u kreiranju naprednih rješenja za izazove u filozofiji i biologiji.

Toma Gruica

Simpozij i ljetna škola o integrativnoj bioetici u Tutzingu

Od 25. lipnja do 2. srpnja 2023. godine, u Akademiji za političko obrazovanje u njemačkom gradu Tutzingu, održala su se dva događanja koja su svjedočila o bogatoj povijesti, sadašnjoj živosti i budućnosnim potencijalima koncepta i projekta *integrativne bioetike*, koji se već dvadeset godina razvija u suradnji njemačkih i hrvatskih znanstvenika i studenata, sa značajnim doprinosima znanstvenika i studenata iz drugih jugoistočnoeuropskih i srednjoeuropskih zemalja.

U prvome dijelu ovog bioetičkog tjedna, od 25. do 27. lipnja 2023., održao se, na njemačkom i engleskom jeziku, simpozij pod naslovom *Paradigma integrativne bioetike: temeljni koncept, samorazumijevanja i potencijali mogućeg daljnjeg razvoja*, koji je okupio kako tvorce koncepta integrativne bioetike (Ante Čović i Thomas Sören Hoffmann), tako i neke od njegovih glavnih promotora iz Njemačke, Hrvatske, Austrije, Grčke i Bugarske. Skup je započeo u nedjelju, 25. lipnja, okupljanjem sudionika, uvodnim govorima izvršnih organizatora simpozija, Marcusa Knaupa i Hrvoja Jurića, te neformalnim razgovorima u kojima je, uz reminiscencije na brojne skupove i druga postignuća projekta integrativne bioetike, već naznačen smjer rasprava u formalnom simpozijском dijelu.

Prvoga dana simpozija, u ponedjeljak, 26. lipnja, najprije je bilo riječi o samom konceptu integrativne bioetike, a instruktivna i mjerodavna predavanja u tom su dijelu održali Günther Pöltner iz Beča (»Integrativna bioeti-

ka – što je to?«), Ante Čović iz Zagreba (»Integrativna bioetika i zasnivanje nove epohe«) te Thomas Sören Hoffmann iz Hagena (»Integrativna i druge bioetike«). Nakon popodnevne pauze, uslijedila su predavanja u kojima je koncept integrativne bioetike bio suočen s nekim aktualnim problemima: »Uloga i budućnost bioetike s obzirom na aktualnu raspravu o umjetnoj inteligenciji« (Michael Fuchs iz Linza), »Integrativna bioetika – promišljanja o profiliranju prosvijetljene etike preživljavanja i dobroga života na ovom planetu« (Heike Baranzke iz Wuppertala) te »Perspektiva integrativne bioetike s obzirom na sintetičku biologiju« (Markus Rothhaar iz Hagena). Na kraju dana upriličeno je predavanje Marcusa Knaupa, koji živi i radi između Hagena i Zagreba, a koji je ovom prilikom govorio o otvorenim pitanjima i potencijalima integrativne bioetike, što je bila neka vrsta sume prvoga simpozijskog dana i najava sljedećeg.

Drugi dan simpozija, utorak, 27. lipnja, započeo je sesijom u kojoj su pojedine aspekte integrativne bioetike razmatrali Hrvoje Jurić iz Zagreba (»Integrativna bioetika i pluriperspektivizam: koncept, praksa i izazovi«), Stavroula Tsinorema s Krete (»Integrativna bioetika: etički izazovi s obzirom na interakciju ljudi i umjetne inteligencije«) i Valentina Kaneva iz Sofije (»Perspektive u bioetičkoj edukaciji«), što se nastavilo i u popodnevnoj sesiji, kada su predavanja održali Michael Spieker iz Benediktbeuerna (»U razgovoru sa životom? Slušanje i razumijevanje kao elementi integrativne bioetike – refleksije na tragu hermeneutike Hans-Georga Gadamera«), Hannah Hubenko iz ukrajinskog grada Sumija, koja trenutno radi u Hagenu (»Jezik integrativne bioetike: potraga za znanstvenim i kulturnim značenjima«) i Miltiadis Vantsos iz Soluna (»Pravoslavna bioetika i suvremeni interdisciplinarni dijalog o bioetici: poteškoće i perspektive«).

Uz diskusije o pojedinim predavanjima, na kraju prvog i drugog dana simpozija održane su i plenarne rasprave koje su bile dodatna prilika za razmjenu mišljenja o prošlosti, trenutnom stanju i perspektivama integrativne bioetike kao koncepta i projekta.

Odmah po završetku prikazanog simpozija, u večer 27. lipnja, započela je s radom ljetna škola *Bioetika u kontekstu*, čiji je službeni jezik bio engleski. Bila je to jubilarna deseta ljetna škola pod općim naslovom *Bioetika u kontekstu*, a ovogodišnja je bila posvećena temi »Priroda, kultura i pluralnost odnosa čovjeka i prirode«. Organiziralo ju je Sveučilište u Hagenu (Njemačka) u suradnji sa Sveučilištem u Zagrebu (Hrvatska), Sveučilištem sv. Klimenta Ohridskog u Sofiji (Bugarska), Aristotelovim sveučilištem u Solunu (Grčka), Kretskim sveučilištem (Grčka), Katoličkim

privatnim sveučilištem u Linzu (Austrija) i Akademijom za političko obrazovanje u Tutzingu (Njemačka). Prethodne ljetne škole, od 2012. godine, održavale su se u Njemačkoj (Berlin i Tutzing), Grčkoj (Retimno), Bugarskoj (Kiten) i Hrvatskoj (Trogir i Zagreb).

Tijekom ljetne škole održano je deset predavanja i sedam seminara s diskusijama, kao i projekcija jednog dokumentarnog filma, a upriličena je i ekskurzija za sudionike. Sudionici – njih pedesetak – bili su njemački, hrvatski, austrijski, grčki i bugarski profesori i studenti diplomskih i poslijediplomskih studija filozofije, teologije, lingvistike, prava, sociologije, medicine, veterine, računarstva i vizualnih umjetnosti.

Naglasak u ovogodišnjem, desetom izdanju škole bio je na istraživanju jednog od temeljnih pitanja integrativne bioetike – odnosa čovjeka i prirode. Priroda već po tjelesnosti i tjelesnoj egzistenciji (*Leiblichkeit*) čovjeka ne može biti ono njemu izvanjsko te je povezana s »drugom prirodom« čovjeka – kulturom, danas obilježenom procesom virtualizacije života. Cilj je škole bio na ne-redukcioniistički način ispitati kako čovjekovu uronjenost u prirodu, tako i njegovu neovisnost o njoj, čitavo vrijeme usmjeravajući se na budućnost.

U večernjim satima utorka, 27. lipnja, školu su prigodnim riječima otvorili Thomas Sören Hoffmann (Hagen) i Marcus Knaup (Hagen/Zagreb). Hoffmann je istaknuo da je, za razliku od principalističkog pristupa primijenjene etike temeljenog na djelima kao što su *Principi biomedicinske etike* Toma L. Beauchampa i Jamesa F. Childressa, pristup integrativne bioetike holistički, temeljen na djelima kao što je *Bioetika: most prema budućnosti* Vana Rensselaera Pottera, pri čemu je kontekstualizacija jedan od ključnih aspekata njene metodologije. Integrativna bioetika, zaključio je, nije usmjerena samo na kliničko i tehničko okruženje čovjeka, već i ono neposredno, svakodnevno, što je posebno određeno čovjekovim odnosom s prirodom. Nakon uvodnih riječi o orijentaciji i ciljevima škole, što je dodatno elaborirao Knaup, uslijedilo je predstavljanje i međusobno upoznavanje njenih sudionika.

Drugi dan ljetne škole (srijeda, 28. lipnja) započeo je predavanjem Stavroule Tsinoreme (Retimno, Kreta) pod naslovom »Djelovanje i njegovo mjesto u prirodi: o metafori 'moralne mašine'«, u kojem je ona iznijela argumente protiv naturalizma kao stajališta koje ne uspijeva kombinirati pristup u trećem licu, tipičan za znanost, s pristupom usmjerenim na djelovanje. Pritom se naslanjala na Immanuela Kanta kojega je interpretirala antidualistički – niti kao kompatibilista, niti kao inkompatibilista. Ako stavimo sumnju u praktičko stajalište čovjeka pored onog ra-

cionalnog, zaključila je Tsinorema, trebali bismo također sumnjati i u znanstveno znanje. Nakon predavanja uslijedio je seminar pod vodstvom predavačice, u kojem su studenti izložili odabrana djela Marthe Nussbaum, Allena W. Wooda i Onore O'Neill te raspravljali o temama kao što su povezanost perspektive u drugom licu s moralom, odnosom dužnosti i prava životinja te zdravlju kao moralnoj vrijednosti. Nakon toga održalo se predavanje Markusa Rothhaara (Hagen) pod naslovom »Perspektiva integrativne bioetike s obzirom na sintetičku biologiju«, u kojem je on naveo izazove koje »tehnobiologija« – izraz koji prema Rothhaaru bolje izražava ono što predstavlja sintetička biologija – unosi u razlikovanje prirodnog i umjetnog. Ontološki analizirajući živa bića koja su tako emergirala, istaknuo je kao njihovu ključnu karakteristiku stvorenost konstrukcijom umjesto reprodukcijom. Nakon toga, studenti su u seminaru tematski vezanom za predavanje izložili selekciju tekstova Michaela Fuchsa i Alberta R. Jonsena, dok se naredna rasprava ticala tema poput odnosa integracije i dijalektike te odnosa Descartesove protežne stvari i prirode. »Bioetička neodvojivost ljudskog bića i prirode – primjer: planinarenje« bio je naslov zadnjeg predavanja toga dana, koje je održao Igor Eterović (Rijeka). U predavanju je povezanost čovjeka s prirodom nastojao prikazati u tri dimenzije: ontološkoj, epistemološkoj i etičkoj, zaključivši da se u slučaju planinarenja kao prirodnog sporta čovjek i njegovo okruženje ne mogu odvojiti ni u jednoj od navedenih dimenzija. Planinarenje je izdvojio kao poseban oblik bivanja u svijetu u kojem se putem »komprimiranih iskustava«, kognitivne kreacije svijeta, razvijanja kinestetičke inteligencije i specifičnog oblika utjelovljenja koji se naziva *flow*, potiče intrinzična interakcija čovjeka i prirode i razvija bioetički pogled na svijet. U narednoj diskusiji raspravljalo se o ulozi iskustva *uzvišenog*, definiciji *prirodnog sporta* te kriterijima koje je potrebno zadovoljiti da bi se neki entitet nazivao *planinarenjem*.

Treći dan škole (četvrtak, 29. lipnja) otvorio je Hrvoje Jurić (Zagreb) predavanjem »Pristupanje prirodi i čovjeku: transformativna iskustva i bioetički senzibilitet«. Na početku predavanja Jurić je analizirao oblike odnosa čovjeka i prirode, izdvojivši pored odnosa prirode prema čovjeku i čovjeka prema prirodi, odnos čovjeka prema samome sebi putem prirode. Odnos čovjeka prema prirodi, naglasio je, očito je posredovaniji nego u slučaju biljaka i životinja (o čemu opsežno raspravljala, primjerice, Hans Jonas), ali je priroda čovjeku ipak i neposredno dostupna, što za filozofe nije samorazumljivost, a pritom se Jurić pozvao prvenstveno na Kanta. Trans-

condiranje »strogih« umskih okvira svojevr-
sna je pukotina kroz koju se možemo približiti
prirodi i životu, a mogla bi se postići ne samo
putem umjetnosti, meditacije ili religioznih
iskustava, već i transformativnim iskustvima
koja stječemo tijekom života, ali ih nerijetko
ignoriramo. Pozivajući se na pojam »granične
situacije« Karla Jaspersa kao buđenja subjek-
ta unutar radikalne potresenosti vlastite egzis-
tencije, takva transformativna iskustva Jurić
je – osim u vlastitome slučaju koji je opisao
– pronašao u autobiografskim zapisima Alber-
ta Schweitzera, Alda Leopolda, Arnea Næssa
i Hansa Jonasa, koje su takva iskustva pota-
knula na otkrivanje principa *strahopoštovanja
prema životu, etike zemlje, dubinske ekologi-
je i filozofijske biologije*. U seminaru koji je
bio tematski vezan za navedeno predavanje
studenti su izložili odabrane tekstove Alberta
Schweitzera, Alda Leopolda i Arnea Næssa, a
rasprava se vodila oko tema kao što su uloga
volje u transformativnom iskustvu i njegove
razlike u odnosu na konstitutivno iskustvo
te fenomen »gubitka sebe«. Michael Spieker
(Benediktbeuern) potom je održao predavanje
pod naslovom »U razgovoru sa životom? Slu-
šanje i razumijevanje kao elementi integra-
tivne bioetike – refleksije na tragu hermeneu-
tike Hans-Georga Gadamera«, u kojemu je
istaknuo posebnu ulogu koju u integrativnoj
bioetici ima ranjivost, a koja se u medicinskoj
etici najčešće gleda kao ono što narušava in-
formirani pristanak. U seminaru koji je uslijedio
studenti su imali zadatak pročitati isječak
poglavlja »Jezik kao medij hermeneutičkog
iskustva« iz djela *Istina i metoda* Hans-Geor-
ga Gadamera te članak »Istraživanje koncepta
ranjivosti u zdravstvenoj skrbi« Beth Clark i
Nine Preto, a onda raspraviti o utjecaju koji
koncept ranjivosti ima na zdravstveni sustav
te pokušati ranjivost analizirati hermeneutič-
ki. Na kraju radnoga dana Ognian Kassabov
(Sofija) održao je predavanje »Ulozi nje-
govanja odnosa s prirodom u antropocenu
(Bruno Latour vs. Andreas Malm)«, u kojem
je analizirao poznatu Latourovu tezu iz *Afe-
kata kapitalizma* da se planet Zemlja ubrza-
no podvrgava subverziji dok ekonomija kao
druga priroda radi kao sat, a zatim usporedio
Latourovo naslanjanje na Aristotelov pojam
prirode s Malmovim naslanjanjem na Kan-
tovo shvaćanje djelovanja. Rasprava koja se
povela nakon predavanja ticala se tema poput
odnosa kapitalizma i klimatskih promjena te
pojma »disfunkcionalna integracija« An-
thonya Giddensa.

Četvrti dan škole (petak, 30. lipnja) otvoren
je predavanjem pod naslovom »Čovjek izme-
đu Boga i Kreacije: kršćansko razumijevanje
čovjeka kao mikrokozmosa«, koje je održao
Miltiadis Vantsos (Solun). U predavanju je
izložio učenja o čovjeku kao mikrokozmo-

su – onome što sažima i ponavlja strukturu
makrokozmosa. Pritom se fokusirao na dva
kršćanska filozofa: Grgura iz Nise, koji je
čovjekovu koordinaciju sa životinjama vidio
kao rezultat čovjekove fizičke slabosti te Ne-
mesija Emeškog, koji je čovjeka smatrao po-
srednikom između duhovnog i materijalnog
svijeta, kao i između Boga i njegove Kreaci-
je. Naposlijetku je posebno podcrtao utjecaj
koji takva učenja imaju za pravoslavnu bio-
etiku. U seminaru koji je uslijedio studenti
su izlagali odabrana djela Grgura iz Nise, a
rasprava se usmjerila na teme poput analo-
gije mikrokozmosa i glazbene harmonije,
uloge jezika u čovjekovom pozicioniranju u
svijetu te utjecaju industrijske revolucije na
odnos čovjeka i životinje.

Nakon ovog predavanja sudionici škole otišli
su na eskurziju u Augsburg, gdje su uz
pratnju turističkog vodiča posjetili atrakcije
poput Zlatne dvorane, obnovljene nakon bom-
bardiranja Augsburga u Drugom svjetskom
ratu te Fuggerei – najstarije socijalno naselje
na svijetu, koje je i dalje u upotrebi. Dan je
završio svečanom večerom u restoranu *Die
Tafeldecker in der Fuggerei*.

Peti dan škole (subota, 1. srpnja) otvorio je
Thomas Sören Hoffmann (Hagen) predava-
njem »Život, priroda i njihova logička forma«,
u kojem je naglasio značaj koji za integrativ-
nu bioetiku ima Georg Wilhelm Friedrich Hegel,
prema kojemu je priroda pomoćni uzrok
(stgrč. *συνάρτια*) naše slobode, a filozofija
prirode njeno oslobođenje. Život, konstatirao
je Hoffmann, ne otvara se objektivizacijom,
već refleksivno i u negativnim terminima,
a može biti iskušven, razumljen i adekvatno izra-
žen jedino putem realne participacije u njemu.
Zaključio je da bismo ponovno trebali otkriti
našu primordijalnu bliskost sa životom te se
sjetiti naše prirodnosti i živo(tno)sti, pri čemu
bismo trebali dati veću vrijednost nepropo-
zicionalnom znanju. Nakon toga, studenti
su na seminaru vezanom za predavanje izla-
gali odabrana djela Roberta Spaemanna i G.
W. F. Hegela, a rasprava se vodila oko tema
kao što su autonomnost tijela, uloga prirod-
nog zakona u bioetici te odnos prirodnog i
natprirodnog. Nakon toga, Valentina Kaneva
(Sofija) održala je predavanje pod naslovom
»Prirodna kataklizma – imaginarno i realno te
ljudski odgovor«, u kojem je usmjerila pozor-
nost na važnost emocija, percepcija i priča u
ekološkoj filozofiji. Pripovijedanje o ekološ-
kim katastrofama predstavila je referiraju-
ći se na Paula Ricœur i njegovo shvaćanje
pripovijedanja kao jednog od temelja etičkog
identiteta osobe, a potom na Platona i njegovo
spominjanje legendarne Atlantide te Voltaira
i Jean-Jacquesa Rousseaua i njihovo pisanje
o potresu u Lisabonu. U seminaru nakon pre-
davanja studenti su izložili odabrana djela

Hansa Jonasa i Marthe Nussbaum, a rasprava se vodila oko odnosa rastuće depresije u čovjeka i njegove dominacije nad prirodom te o granicama odgovornosti za buduće generacije. Na kraju ovog radnog dana sudionici ljetne škole pogledali su projekciju filma *Sol Zemlje* (*The Salt of the Earth*, 2014.; redatelj: Wim Wenders i Juliano Ribeiro Salgado), o brazilskom fotografu Sebastião Salgadu koji je diljem Zemlje dokumentirao ljudsku patnju i ekološku degradaciju.

Šesti, ujedno i posljednji dan škole (nedjelja, 2. srpnja) započeo je i završio predavanjem Marcusa Knaupa (Hagen/Zagreb) pod naslovom »Integrativna bioetika i ponovno otkrivanje prirode kao procesa«, u kojem je on govorio o problematičnom odnosu *homo fabera* i *homo oeconomicus* prema prirodi. I jedan i drugi *homo* prirodu iskorištavaju i usmjereni su na učinkovitost i konstrukciju. Umjesto toga, odnosno usuprot njima, Knaup je izložio svoju viziju *homo hortulansa* kao čovjeka koji je nadišao objektivizaciju prirode i razumije prirodu kao zajednicu. U diskusiji koja je uslijedila povelu se pitanje o subjektivnosti u prirodi te o ulozi umjetnosti u integrativnoj bioetici.

Na kraju, može se reći da je ovogodišnja ljetna škola *Bioetika u kontekstu* ne samo ostvarila cilj promišljanja čovjekove uronjenosti u prirodu, i to na interdisciplinarni način svojstven integrativnoj bioetici – integrirajući stajališta filozofa i drugih znanstvenika te umjetnika – nego i pružila orijentaciju za daljnja istraživanja te teme, kao i za budući razvoj integrativne bioetike, osobito u sinergiji s prethodećim joj simpozijem koji je eksplicitno i koncentrirano tematizirao paradigmu integrativne bioetike u perspektivi prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Matija Vigato

Hrvoje Jurić

Humane Philosophy Project Study Week: »Minds, Persons, and Cosmos«

Od 31. kolovoza do 5. rujna 2023. godine u Trogiru sedmi se put održalo događanje *Humane Philosophy Project Study Week* (*Studijski tjedan Projekta humane filozofije*), ovaj put s temom »Minds, Persons and Cosmos« (»Umovi, osobe i kozmos«). Na događanju su se okupili profesori i studenti filozofije, teolo-

gije i znanosti s ciljem da iz različitih perspektiva pristupe problemima poput odnosa uma i tijela, slobode volje, osobnog identiteta, odnosa kognitivne znanosti o religiji i teologije te odnosa religije i prirodne povijesti. Događanje je ostvareno kao dio projekta *New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe* (*Novi horizonti u znanosti i religiji Središnje i Istočne Europe*), koji vodi *Ian Ramsey Centre for Science and Religion* (*Ian Ramsey Centar za znanost i religiju*), a financira *John Templeton Foundation* (*Zaklada Johna Templetona*). Organizatori događanja bili su *Humane Philosophy Project* (*Projekt humane filozofije*), Sveučilište u Zagrebu i Sveučilište u Varšavi.

Studijski tjedan sastojao se od škole, koja je trajala je od 31. kolovoza do 2. rujna 2023., te konferencije, koja je trajala je od 4. do 5. rujna. Program studijskog tjedna održan je u dvjema konferencijskim dvoranama Hotela Sveti Križ u mjestu Arbaniji, nadomak Dominikanskog samostana i crkve Svetoga Križa, mjesnoga groblja te plaže na sjevernoj obali otoka Čiova.

Trodnevna škola sastojala se od predavanja i seminara, a otvorio ju je Ralph Weir (Sveučilište u Lincolnu, Sveučilište u Oxfordu, Sveučilište u Varšavi) uvodnim predavanjem »Minds, Persons & Cosmos« (»Umovi, osobe i kozmos«), u kojem je kao temelj čitavoga događanja istaknuo metodološki presjek znanosti, filozofije i teologije u pokušaju odgovora na pitanja o položaju uma i osoba u kozmosu, s napomenom da ono »zašto?«, eksplicitno izraženo u filozofskim problemima poput onog: »zašto je nešto, a ne radije ništa?«, ne mora nužno podrazumijevati odgovor, pri čemu je uputio na nadolazeću knjigu Philipa Goffa *Why? The Purpose of the Universe*. Nakon toga, Brian Pitts (Sveučilište u Lincolnu, Sveučilište u Cambridgeu) održao je predavanje i seminar pod naslovom »The Problem of Induction« (»Problem indukcije«), u kojem je napravio povijesni pregled problema opravdanosti induktivnih zaključaka, od Humeove formulacije sve do neuspjelog pokušaja rješavanja problema u 20. stoljeću, izdvojivši tezu da je znanost poput religije ili proricanja (Reichenbach, Salmon, Schurz) kao jednu od mogućih posljedica izostanka rješenja problema. Nicholas Waghorn (Sveučilište u Oxfordu) potom je u predavanju i seminaru »The Nature of Existence« (»Priroda egzistencije«) naveo protuprimjere teorijama koje egzistenciju temelje na prostorvremenu, kauzalnosti, svojstvima ili identitetu, a zatim izložio svoju kritiku paradigmatičke teorije egzistencije Williama F. Vallicelle.

Marija Selak Raspuđić (Sveučilište u Zagrebu) otvorila je drugi dan škole predavanjem »Evil as an Ontological and/or Practical Pro-

blem?« (»Zlo kao ontologijski i/ili praktični problem?«), u kojemu je zlo s jedne strane promatrala kao ontološki problem, referirajući se na teološke perspektive teodiceja kod Plotina, Platona, Augustina i Leibniza, a s druge kao praktični problem, referirajući se na Kantov koncept legalnosti u odnosu na moralnost te koncept banalnosti zla Hannah Arendt, pokušavajući odgovoriti na pitanje može li itko biti odgovoran za zlo. Nakon toga, Alin C. Cucu (Sveučilište u Lausanneu) održao je predavanje i seminar pod naslovom »Laws of Nature« (»Zakoni prirode«), u kojem je izložio način na koji su zakoni prirode u sklopu mehanicističke filozofije Renéa Descartesa postali jednim od središnjih pojmova moderne znanosti, ali kako su s druge strane sadašnji »ateistički« prizvuk dobili tek naporom britanskih naturalista 19. stoljeća, pri čemu se izgubio njihov izvorni teistički karakter koji su dobili od srednjovjekovnog voluntarizma iz kojeg proizlaze. Dan je zaključen predavanjem i seminarom Briana Pittsa (Sveučilište u Lincolnu, Sveučilište u Cambridgeu) pod naslovom »Conservation Laws & Mind-Body Interaction« (»Zakoni očuvanja energije te interakcija uma i tijela«), u kojemu je autor naveo poteškoće koje za interakcionistički dualizam, sve aktualniji zadnjih dvadesetak godina, predstavljaju zakoni očuvanja energije te istaknuo njihovu lokalnost kao karakteristiku koja često izmiče metafizičarima i filozofima uma.

Treći dan škole započeo je predavanjem i seminarom pod naslovom »Elizabeth & Interaction« (»Elizabeta i interakcija«), u kojem je Alin C. Cucu korespondenciju između Renéa Descartesa i njegove učenice princeze Elizabete iskoristio kao uvod u problem međudjelovanja duše i tijela koji se javlja u kontekstu kartezijanskog dualizma, te se naposljetku nadovezuje na moderne prigovore i pokušaje rješavanja tog izazova. Lauren Kane (The New York Review) zatim je održala prezentaciju pod naslovom »Publishing Beyond the Academy« (»Objavljivanje izvan akademije«), u kojem je pružila smjernice za izradu članka za *The New York Review*, kako bi publiku potaknula da se okuša u pisanju radova van akademskog konteksta. Joshua Farris (Sveučilište Ruhr u Bochumu) zaključio je treći, ujedno i zadnji dan škole predavanjem pod naslovom »The Creation of the Self and Primitive 'I's'« (»Stvaranje sebstva i primitivno 'ja'«), u kojem je argumentirao da temeljni dio svake osobe koji tu osobu čini »sebstvom« – svojim »ja« jest supstancija kao nositelj svojstava.

Nakon dana pauze, 4. rujna započela je konferencija, a prvo predavanje na konferenciji – »From Individual Emotions to Universal Human Needs in the History of Emotions: The

Forgotten 'Feeling' of *Acedia*« (»Od individualnih emocija do univerzalnih ljudskih potreba u povijesti emocija: zaboravljeni 'osjećaj' *acedije*«) – održala je Ljiljana Radenović (Sveučilište u Beogradu), koja je u spisima ranokršćanskog teologa i asketa Evagriusa proučila govor o *acediji*, složenom osjećaju tuge, nemira i dosade poznatom i kao »Noonday Demon« (»Podnevni demon«) te ga usporedila sa Sartreovim *ennui* (hrv. dosada, jad) kao »sekularnom verzijom« *acedije*. Nakon toga, konferencija se podijelila na dvije paralelne sekcije – »Sekciju A« i »Sekciju B«, od kojih se svaka sastojala od dvije sesije.

»Sekcija A« započela je sesijom »Mind and Psychology« (»Um i psihologija«), koju je otvorila Vanja Subotić (Sveučilište u Beogradu) izlaganjem »'They Will Speak in New Tongues': Linguistic Competence in Natural and Artificial Persons« (»'Govorit će novim jezicima': lingvistička kompetencija kod prirodnih i umjetnih osoba«), u kojem je u kontekstu velikih jezičnih modela pokušala odgovoriti na pitanje: *je li umjetna inteligencija osjetilna i koji su minimalni uvjeti određivanja koga/čega osobom*, skrećući pozornost na povećanu potrebu za reevaluacijom lingvističke kompetencije umjetne inteligencije te posljedičnim pokušajima pripisivanja statusa osobe velikim jezičnim modelima, koja ih čini legalno odgovornima. Rastko Jevtić (Sveučilište u Beogradu) potom je održao izlaganje s naslovom »The Distinction between Minds and Persons in Descartes' Philosophy« (»Razlika između uma i osobe u Descartesovoj filozofiji«), u kojem je analizirao osobu i um kao različite entitete unutar ontološke strukture čovjeka u Descartesa. Timothy Wakeley (Sveučilište u Aberdeenu), unutar svog izlaganja na temu »Hylomorphic Dualism and Neurodiversity« (»Hileomorfní dualizam i neurodiverzitet«) povezoao je teoriju hileorfizma, teologiju i invaliditet, otvorivši nove pristupe u istraživanju odnosa čovjeka i Boga. Matija Vigato (Sveučilište u Zagrebu) zaključila je sesiju izlaganjem »If Sense Experience Is Transparent, Can It Be Representational?« (»Ako je osjetilno iskustvo transparentno, može li biti reprezentacijsko?«), u kojem je putem dviju oprečnih teza o tome možemo li introspektivno biti svjesni našeg iskustva, pokušala dokučiti podržava li reprezentacionalizam (teorija prema kojoj su predmeti osjetilnog iskustva reprezentacije, a ne objekti po sebi) teoriju o transparentnosti iskustva.

Nakon toga, u »Sekciji A« održala se sesija »Personhood & Culture« (»Osobnost i kultura«), a prvo izlaganje u sesiji, pod naslovom »Persons at War: Understanding (Eastern Orthodox) Personhood in Relation to the Ukraine-Russia War« (»Osobe u ratu: razumijevanje (pravoslavne) osobnosti u odnosu

na Rusko-ukrajinski rat») održao je Mitchell Foyle-York (Sveučilište u Cambridgeu), povezujući reakciju Zapada na sukob u Ukrajini s dubokim nerazumijevanjem pravoslavne kulture i vjerske tradicije objiju strana, a kao ključ za razumijevanje tog odnosa navodeći učenja ruskog filozofa i teologa Vladimira Solovjova, u kojima se zagovara solidarnost ljudi putem jedinstva sa zajednicom i Apsolutom. Jan Defrančeski (Sveučilište u Zagrebu) nakon toga održao je izlaganje na temu »On the Second-Person Perspective in Schopenhauer's Moral Philosophy« (»O perspektivi druge osobe u Schopenhauerovoj moralnoj filozofiji«), u kojem je naglasio značaj intersubjektivnosti i međusobnog uvažavanja kao ključnih sastavnica istinskog moralnog djelovanja, pri čemu je Schopenhauerovu moralnu filozofiju suosjećanja naveo kao jedan od posljednjih primjera moderne filozofije u kojem perspektiva druge osobe zauzima značajno mjesto. Posljednje izlaganje u sesiji – »Human Modesty in Modernity and Afterwards« (»Ljudska skromnost u moderni i nakon nje«) – održao je Kamil Aftyka (Sveučilište u Stanfordu, Sveučilište u Varšavi), govoreći o neskromnosti koja je proizašla iz naglog tehnološkog razvoja te mogućnostima njenog pomirenja s postmodernom sumnjom u održivost ljudskog djelovanja.

»Sekcija B« započela je sesijom »Free Will & Responsibility« (»Slobodna volja i odgovornost«), a prvo izlaganje u sesiji – »Can Views on Personal Identity Be Neutral about Ethics?« (»Mogu li stajališta o osobnom identitetu biti neutralna u pogledu etike?«) – održao je Marek Gurba (Sveučilište u Krakovu), u kojem je protuargumentirao teze Erica Olsona i Davida Shoemakera, braneći tezu da svaka koncepcija dijakronijskog identiteta ima etičke implikacije. Zsolt Zieglerov (Sveučilište tehnologije i ekonomije u Budimpešti) zatim je održao izlaganje »Relational Theory of Moral Responsibility« (»Relacijska teorija moralne odgovornosti«), koji je odgovornost predstavio kao nešto što transcendirira konvencionalnu borbu između determinizma i indeterminizma. Yoshinari Hattori (Fakultet umjetnosti i znanosti Sveučilišta u Tokiju) zaključio je sesiju izlaganjem »Reconceptualizing the Source of Moral Responsibility: A Conceptual Engineering Approach« (»Ponovno konceptualiziranje izvora moralne odgovornosti: pristup konceptualnog inženjeringa«), u kojem je primijenio alate konceptualnog inženjeringa na područje moralne filozofije, a pitanje izvora moralne odgovornosti predstavio u novom svjetlu.

Druga sesija u »Sekciji B«, pod naslovom »Um i kozmos«, započela je izlaganjem »Marguerite Porete on the Cosmic Nature of Free Will« (»Marguerite Porete o kozmičkoj

prirodi slobodne volje«), u kojem je Tatiana Barkovskiy (Sveučilište u Varšavi, Sveučilište u Cambridgeu) prikazala učenje Porete o slobodnoj volji kao božanskom daru koji je dan duši kao dio njezine inherentne biti, ali koji se Bogu mora vratiti nakon što se duša usavrši i uništi. Sljedeće izlaganje nosilo je naslov »Why Nothing Matters: The Shape of Everything« (»zašto je Ništa važno: oblik Svega«), u kojem je Antti Piilola (Sveučilište u Helsinkiju) skrenuo pozornost na klasično filozofsko pitanje »zašto je uopće nešto, a ne radije ništa?« te pokušao dočarati težinu pojma Ništa, iako se isprva možda čini kao prazni pojam. Petar Nurkić (Sveučilište u Beogradu) zaključio je sesiju izlaganjem pod naslovom »Error? Perhaps a Divine Touch! Reevaluating Cognitive Biases in Human Cognition« (»Greška? Možda božanski dodir! Reevaluacija kognitivnih pristranosti u ljudskoj kogniciji«), u kojem je fenomen kognitivne pristranosti, koji se obično smatra nedostatkom ljudske psihe i posljedicom procesa evolucije, prikazao kao moguću trag božanskog utjecaja koji nas vodi prema »višim« ciljevima poput etičkog djelovanja i društvene harmonije.

Na kraju prvoga dana konferencije održala su se dva predavanja. Alin C. Cucu održao je predavanje pod naslovom »More Substance, Please: A Reply to Michael Esfeld's Minimalist Ontology of Persons« (»Više supstancije, molim: odgovor minimalističkoj ontologiji osobe Michaela Esfelda«), u kojem je putem analize Esfeldove humeovske teorije osobe i slobode djelovanja pokazao da se osoba ne smije svoditi na materiju kako bi se očuvala njezina sloboda djelovanja, zbog čega naturalisti naposljetku moraju prihvatiti koncept interaktivnog dualizma kako bi to postigli. Anthony O'Hear (Sveučilište u Buckinghamu) zaključio je prvi dan konferencije svojim predavanjem »'Not the End of the Matter': Wittgenstein and the Limits of Scientific Discourse« (»'Nije kraj stvari/materije': Wittgenstein i ograničenost znanstvenog diskursa«), u kojemu se usprotivio uvriježenom mišljenju da je Wittgenstein bio tvrdokorni zagovarač nadmoćnosti znanstvenog diskursa, te argumentirao da znanost nije krajnja odrednica realiteta te da naši životi transcendiraju isključivo faktoidnu, mjerljivu i empirijsku oblast. Drugi dan konferencije započeo je predavanjem »How do Christian Beliefs Arise? The Cognitive Science of Religion and Theology of Grace« (»Kako nastaju kršćanska vjerovanja? Kognitivna znanost religije i teologija milosti«), u kojem je Stanislaw Rucaj (Jagielsko sveučilište) predstavio konflikt između objašnjenja nastanka kršćanskih vjerovanja koje daje teologija i onoga koji daje kognitivna znanost o religiji te pokušaj Denisa Edwardsa da navedeni konflikt razriješi.

Anne Dimisovska Trajanoska (Filozofski fakultet sv. Ćirila i Metoda u Skoplju) zaključila je konferenciju izlaganjem »Logic and Practical Reason: Hans Kelsen's General Theory of Norms and Its Anthropological Implications« (»Logika i praktičan razlog: opća teorija normi Hansa Kelsena i njezine antropološke implikacije«), u kojem je ukazala na napuštanje tradicionalne logike u teoriji normi Hansa Kelsena te utjecaj koji je na Kelsena izvršio Hume.

Zaključno, može se reći da je *Humane Philosophy Project Study Week* uspio okupiti iznimno interdisciplinarnu i međunarodnu grupu istraživača, koji su u formalnim i neformalnim okupljanjima tijekom studijskog tjedna vodili duboke rasprave, izazivali općeprihvaćene paradigme i dijelili osjećaj zajedničke svrhe. Cilj događanja – uhvatiti se u koštac s nekim od najvećih pitanja na raskrižju filozofije, znanosti i teologije – itekako je postignut, a njegovi će sudionici, kako u novonastalim suradnjama, tako i u samostalnim istraživanjima, nastaviti tražiti granice sebe samih u kozmosu.

Matija Bedić

Adelisa Ćatić

Filipa Dragin

Sebastijan Jakolić

Matija Vigato

Međunarodna konferencija

»Aesthetic Education and Screen Stories«

Katedra za estetiku pri Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci i Hrvatsko društvo za analitičku filozofiju 5. i 6. rujna 2023. u prostorima Fakulteta organizirali su dvodnevnu međunarodnu konferenciju pod nazivom »Aesthetic Education and Screen Stories« (»Estetsko obrazovanje i priče na ekranu«) u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost »Estetsko obrazovanje putem narativne umjetnosti i njegova važnost za humanistiku«. Domaći i strani izlagači u svojim su se izlaganjima bavili temama iz područja filozofije filma i televizijske estetike, s posebnim interesom za pitanje mogućeg doprinosa ovih umjetničkih formi estetskom obrazovanju.

Konferenciju je otvorio Mario Sluga (Ujedinjeno Kraljevstvo) izlaganjem pod naslovom »What Counts as (Evidence of) Aesthetic Cognitivism?« (»Što se računa kao estetski kognitivizam (i njegovi dokazi)?«), u kojem je doveo u pitanje empirijsko potkrepljenje estetskog kognitivizma, pozivajući se na činjenicu da empirijska istraživanja i meta-analize o ulozi umjetnosti u stjecanju znanja i vjerovanja ne potvrđuju konkluzivno da se iz umjetničkih djela može dobiti propozicionalno znanje. S obzirom na to, istaknuo je potrebu za daljnjim empirijskim istraživanjem ili preispitivanjem koncepcije učenja u kontekstu umjetnosti. Abel B. Franco (Sjedinjene Američke Države) potom je u svojem izlaganju »The Aesthetic Value of Film« (»Estetska vrijednost filma«) izložio tezu da filmovi imaju posebnu ulogu »sigurnih laboratorija« kada je riječ o poticanju emocionalnih reakcija. Estetska vrijednost filma manifestira se kao skup pozitivnih ili negativnih reakcija gledatelja koje se razvijaju s obzirom na važnost koju film ima za samoga gledatelja, pri čemu, zaključio je Franco, takav »filmski emocionalni život« nije izdvojeno emocionalno iskustvo, već sastavni dio života. Treće izlaganje, pod naslovom »Cinematic Understanding in Practice« (»Kinematografsko razumijevanje u praksi«) održao je David Grčki (Hrvatska), predstavivši glavne argumente o epistemičkoj važnosti filma iz knjige *An Epistemology of Criminological Cinema* (autori David Grčki i Rafe McGregor), koja izlazi u izdanju Routledge 2024. Brojne prednosti filma kao umjetničke forme u razvoju epistemičkog razumijevanja, istaknuo je Grčki, rezultat su faktora kao što su *filmska kinematska kompresija*, *filmska efikasnost* i *filmski simbolizam*, ali i ograničenosti ljudskog pamćenja, pažnje i brzine obrade informacija. U idućem izlaganju, pod naslovom »Pulp Criminology: Aesthetic Education From Page to Screen?« (»Pulp kriminologija: estetsko obrazovanje od stranice do ekrana?«) Rafe McGregor (Ujedinjeno Kraljevstvo) u vezu s estetskim obrazovanjem doveo je žanrove detektivskih filmova i *neo-noir* filmova kao filmova koji često prikazuju društvene pojave na realističan način te istaknuo prednosti primjene teorije Fredrica Jamesona o ulozi detektivskih romana u spoznavanju korupcije i otuđenja u kapitalističkim društvima. Nakon toga, Peter Hajnal (Poljska) održao je izlaganje »Narrative, Empathy and Identity in *Marvel's Agents of S.H.I.E.L.D.*« (»Narativ, empatija i identitet u *Marvelovim Agentima S.H.I.E.L.D.-a*«), u kojem se osvrnuo na ulogu suvremenih filmskih i televizijskih narativa u prikazivanju ljudskog iskustva, pri čemu je istaknuo televizijsku seriju *Marvelovi Agenti S.H.I.E.L.D.-a*, u kojoj se gledatelje potiče na razmišljanje o otuđeno-

sti i nedostatku suosjećanja u suvremeno doba kao primjer subverzije uobičajenog prikaza. Potom je James Cartlidge (Austrija) održao izlaganje na temu »The Case Against Miracles in *The Leftovers*« (»Slučaj protiv čuda u *Preostali*«), u kojem je primijenio antiteističku tezu Davida Humea o nemogućnosti čuda na radnju televizijske serije *Preostali* te se pozvao na Christophera Hitchensa, koji tvrdi da ni neupitna potvrda postojanja čuda ne bi potvrdila postojanje Boga. Posljednje izlaganje prvog dana simpozija održala je Iris Vidmar Jovanović (Hrvatska), i to na temu »Heroes, Anti-heroes and Moral Understanding« (»Heroji, anti-heroji i moralno razumijevanje«). U izlaganju je nastojala istražiti vrijednost serija s antiherojima, odnosno moralno lošim protagonistima, zastupajući tezu da bi mogle imati nekoliko kognitivno vrijednih lekcija za gledatelje, posebice vezanih za pitanja zla, moralne korupcije i društvenih mehanizama koji potiču i podržavaju kriminalne radnje.

Na kraju prvoga dana konferencije održao se okrugli stol pod naslovom »Educational Relevance of Arts« (»Obrazovna relevantnost umjetnosti«), u kojem su Laura D’Olimpio (Ujedinjeno Kraljevstvo), James McAllister (Ujedinjeno Kraljevstvo) i Murray Smith (Ujedinjeno Kraljevstvo), naglasili potrebu za sustavnim promjenama u pristupu umjetnosti u obrazovanju, posebice u adresiranju problema poput prevelike usredotočenosti na faktično znanje, nedostatka holističkog pristupa umjetničkim djelima koji uvažava mogućnost brojnih interpretacija, kao i negativnog trenda smanjivanja ulaganja u humanističke znanosti i humanističko obrazovanje, napominjući kako takve obrazovne politike značajno smanjuju mogućnost pojedincima da u potpunosti razviju svoj potencijal.

Drugi dan konferencije započeo je panelom pod naslovom »Panel on The *Triumph of the Will*« (»Panel o *Trijumfu volje*«), u kojem se na primjeru filma *Trijumf volje* problematizirala estetska vrijednost nemoralne umjetnosti. Panel se sastojao od dvaju izlaganja, a prvo od njih održao je Joachim Nicolodi (Ujedinjeno Kraljevstvo) na temu »The Good, the Bad and the Ugly: Morality in Aesthetic Judgement« (»Dobar, loš, zao: moralnost u estetskom sudenju«). Nicolodi je u izlaganju kao najbolju teoriju za povezivanje moralne i estetske dimenzije umjetničkih djela istaknuo imoralizam, prema kojemu nemoralni dijelovi umjetničkih djela mogu čak i doprinijeti njihovoj estetskoj vrijednosti. Milica Czerny Urban (Hrvatska) potom je u izlaganju pod naslovom »The Triumph of the Will: A Complex Case of Immortality on Screen and What We Can Learn From It« (»Trijumf volje: Složen slučaj imoralnosti na ekranu i što možemo naučiti iz toga«) naglasila kako se nemoralnost filma

Trijumf volje najviše veže za njegov povijesni kontekst, odnosno za ulogu koju je film imao u širenju nacističke ideologije u vrijeme njegova nastanka, ali i da ovisi o žanrovskom određenju filma, bilo kao dokumentarnog bilo kao propagandnog.

Nakon panela, u izlaganju na temu »Jokes or Statements? The Problem of Context-Free Stand Up« (»Šale ili izjave? Problem *stand-up* komedije izvan konteksta«) Alexander Sparrow (Novi Zeland) istaknuo je važnost analize *stand-up* komedije u cijelosti, izbjegavajući površne analize, osvrćući se na skandale *stand-up* komičara poput Louisa C.K.-a. Potom je James MacAllister (Škotska) u izlaganju »The Ethics of Mountain Adventure: Education From the Tragic and Sublime on Screen« (»Etika planinarske avanture: obrazovanje iz tragičnog i sublimnog na ekranu«) odabrane motive planine u filmskoj umjetnosti koristio kao protuprimjere tezi Emily Brady o nemogućnosti umjetnosti da prenese iskustvo sublimnoga onako kako to čini priroda. Također je istaknuo da poticanje iskustva sublimnog putem filma ima posebnu vrijednost jer su gledatelji filma oslobođeni izlaganja smrtonosnim opasnostima.

Laura D’Olimpio (Ujedinjeno Kraljevstvo) potom je pristupila estetskom obrazovanju iz perspektive teorije sposobnosti Marthe Nussbaum u izlaganju naslova »Defending Aesthetic Education« (»Obrana estetskog obrazovanja«), naglasivši ključnu ulogu estetskog obrazovanja u razvijanju života koji je obilježen blagostanjem, a zbog toga i potrebu prepoznavanja estetskog obrazovanja u obrazovnom sustavu. Nakon toga, Luka Perušić (Hrvatska) u izlaganju »Challenges in Designing for Learning and Moral Engagement in Video Games« (»Izazovi u dizajniranju za učenje i moralni angažman u videoigrama«) predstavio je odnos između obrazovanja i razonode putem videoigara, za koje je istaknuo da mogu biti pozitivan primjer estetskog obrazovanja upravo zbog toga što nude posebnu kombinaciju narativne radnje i aktivne uloge igrača koji utječe na ishod događaja. Zatim je izlaganje pod naslovom »The Uncanny Valley of Horror« (»Jezovita dolina horora«) održala Cara Cummings (Sjedinjene Američke Države). U njemu se osvrnula na razlike između horor filmova poput *Get Out* i *Midsommar* te dokumentarnih kriminalističkih (engl. *true crime*) filmova, istaknuvši kako izostanak suosjećanja prema likovima u horor filmovima nije naznaka nemoralnog djelovanja, budući da često sadržavaju prenaplašeno nasilje i nerealističnu radnju. Posljednje izlaganje na simpoziju održao je pozvani izlagač Murray Smith (Ujedinjeno Kraljevstvo), i to na temu »*Murder Ballads*: Nick Cave in Song, Soundscape and Image« (»*Murder Ballads*: Nick

Cave u pjesmi, zvučnom pejzažu i slici»). U izlaganju je ponudio sistematski prikaz umjetničkog djelovanja Nicka Cavea, s naglaskom na utjecaj njegovih religijskih svjetonazora te na međusobno nadopunjavanje njegove glazbene i filmske karijere.

Zaključno, može se reći da je konferencija uspješno potaknula interdisciplinarni dijalog o ulozi filmskih i televizijskih umjetničkih djela u obrazovanju te pružila duboke spoznaje u području estetike, obrazovanja i medijske produkcije. Istaknula je važnost humanističkih znanosti te naglasila značaj estetskog obrazovanja u suvremenom društvu i akademskim krugovima, pružajući ključne uvide u njegovu ulogu u društvu.

Emma Luna Lilić

Predstavljanje knjige **Filozofija i bioetika** **planinarenja Igora** **Eterovića**

U petak, 8. rujna 2023., u velikoj dvorani Vile Antonio u Opatiji održano je predstavljanje knjige *Filozofija i bioetika planinarenja* (Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2023.) Igora Eterovića (Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci). Predstavljanje je organiziralo Planinarsko društvo Opatija u suradnji s Hrvatskim filozofskim društvom. Knjigu su, uz autora, predstavili recenzent knjige Matija Mato Škerbić (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu), redaktor knjige Jan Defrančeski (Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu) te istaknuti opatijski planinar Boris Petrić. Predstavljanje je vodila Ivana Eterović, predsjednica Planinarskog društva Opatija.

Prvi je knjigu predstavljao Škerbić, istaknuvši njen višestruki doprinos. S jedne strane, naglasio je, djelo je vrijedan doprinos filozofiji i bioetici sporta unutar kojega autor planinarenje određuje kao prirodni i nenatjecateljski sport, referirajući se posebice na H. B. Suitsa i K. Kreina. S druge strane, možda najvrjedniji i najoriginalniji doprinos ovog djela autorova su spoznajnoteorijska, estetička te bioetička razmatranja vrijednosti i vrednota planinarenja kao aktivnosti, iz kojih autor izvodi jednu posebnu i zasebnu bioetiku planinarenja. Uz to, Škerbić je posebno podcrtao kako je knjiga ponajprije visoko kvalitetno naređeno

znanstveno djelo koje je zbog pristupačnog načina prezentiranja sadržaja namijenjeno i nespecializiranoj publici. No ono što knjizi daje posebnu vrijednost, nastavio je Škerbić, jest to što u njoj Eterović uspijeva spojiti svoju izvanfilozofijsku ili izvanakademsku strast, zapravo način života, sa svojim akademskim stremljenjima te tu strast učiniti filozofijski i akademski važnom, vrijednom, iznimno potrebnom i zapravo nužnom – istovremeno za one koji planinarenju pristupaju u teoriji i refleksiji te onih koji doista planinarenje prakticiraju kao aktivnost.

U nastavku je o knjizi govorio njezin redaktor, Jan Defrančeski. Istaknuo je kako je Eterović svojom knjigom pokazao da planinarenje ne samo da zaslužuje strogo filozofsko promišljanje nego da ono u svojoj biti zapravo i jest određena vrsta životne filozofije i svojevrsan bioetički svjetonazor. Da se radi o ozbiljnom, sustavnom i iscrpnom znanstveno-filozofskom istraživanju postaje jasno već nakon prvog pogleda na sadržaj knjige, koji se pored popisa korištene literature, sažetka na engleskom jeziku i kazala imena sastoji od sveukupno osam poglavlja. Preciznije rečeno, pored »Predgovora« i »Uvoda«, knjiga se sastoji od šest glavnih poglavlja i nemalog broja potpoglavlja u kojima se autor dotiče raznih tema povezanih s filozofijom i bioetikom planinarenja. Ono što je Defrančeski posebno istaknuo, jest činjenica da je ovo prva knjiga u Biblioteci »Filozofska istraživanja« koja u naslovu nosi riječ bioetika. Knjiga, nastavlja Defrančeski, ima i dodatnu lingvističku vrijednost. Naime, Eterović pristupa temeljitoj jezičnoj analizi postojećih termina – kako na leksičkoj, tako i na semantičkoj razini. Autor je za ovo istraživanje odabrao korpus koji se sastoji od: (I) specijalizirane literature (npr. *Planinski terminološki slovar*), (II) temeljne literature (npr. *Mountaineering. Freedom of the Hills*) i (III) službenih dokumenata glavnih institucija (npr. *Međunarodna unija planinarskih asocijacija*). Uzimajući u obzir hrvatski, slovenski, engleski, njemački, francuski i talijanski jezik, Eterović je proveo komparativnu analizu raznih definicija i termina (npr. planinarenje, alpinizam, penjanje, gornišтво, izletništvo i visokogorstvo), dok je rezultate istraživanja predstavio u obliku nemalog broja tabličnih prikaza. Defrančeski je naglasio kako zaključna misao knjige možda čak i najbolje opisuje neraskidivu povezanost filozofije i bioetike planinarenja:

»Sabiranjem svih spomenutih vrijednosti i karakteristika planinarenja u cjelinu te temeljitom filozofskom refleksijom o njima planinarenje se pokazuje kao specifična životna filozofija i kao bioetički svjetonazor koji ne samo da otkriva mogućnosti osobnog čovjekova razvoja već i mogućnosti harmoničnog i dobrog su-odnosa čovjeka s drugima i cjelokupnim okolišem koji ga okružuje. Filozofija

planinarenja na taj način prirodno postaje bioetikom planinarenja.« (Str. 324.)

Predstavljanje ove knjige nije bilo moguće održati bez predstavnika planinarske zajednice. Tako je svoje impresije o knjizi s brojnim mnoštvom podijelio opatijski planinar Boris Petrić, prisjetivši se jedne anegdote vezane za same početke Eterovićevo ulaska u svijet planinarenja. Naime, Igor ga je na jednom od njihovih prvih zajedničkih planinarenja, kada je još izrađivao svoj planinarski identitet, pitao je li planinarenje filozofija – čime je bio već na prvom koraku prema ovoj knjizi. U planinarskoj literaturi, koju je moguće podijeliti na planinarske vodiče s jedne strane i na udžbenike s druge, ovom knjigom njezin je autor na sasvim drugi način osvijetlio planinarstvo i stoga, mišljenja je Petrić, ova je knjiga unikatna. Knjiga ima puno korisnih informacija koje se nalaze na jednom mjestu: planinarsku terminologiju, popis svih međunarodnih planinarskih udruženja, planinarskih udžbenika i drugo. Petrić je potom istaknuo kako mu je posebno drago što su u knjizi navedeni dosad manje eksponirani, stariji autori koji su važni u kontekstu hrvatskog planinarstva, kao što je pokojni Stanislav Gilić. Posebna je vrijednost knjige, zaključio je Petrić, što je brojnim primjerima iz planinarstva koji prate teorijsku raspravu knjiga približena i lako čitljiva svakome planinaru.

Na kraju je predstavljajući riječ preuzeo njen autor. Za Eterovića je bila posebna čast i privilegij imati prvu promociju među svojim ljudima, u svojoj planinarskoj zajednici – zajednici koja ga je kao planinara formirala i koja je na neki način stvorila ovu knjigu. Osnovna je motivacija za nastajanje knjige bila da ono što je planinarenjem vidio, osjetio, estetski doživio, zapravo tek mali dio svega toga, pokuša s filozofskog stajališta objediniti, zbog čega se knjiga može shvatiti kao oda Igorovim planinarskim učiteljima. Ono pak što ostaje kao podloga za budućnost, odnosno za mlade, dio je knjige posvećen etici i pedagogiji planinarenja. Taj dio, pojasnio je Eterović, govori o obvezi, kao i privilegiju onih koji se bave ovom aktivnošću da na mlade prenesu neke od najljepših vrijednosti koje ovaj svijet ima, poput volonterstva i spremnosti na pomaganje, kao vrijednosti koje su za planinarenje intrinzično vezane. Upravo je to, istaknuo je Eterović, bit planinarenja, koja se odražava i u onim nepisanim pravilima koje on naziva *ethosom*, kao skupom tradicija i praksi koji je po svojem značenju širi od etike – nešto što živi samo onoliko koliko zajednica živi potonja pravila. I to je ono, zaključio je autor, što je cilj i poruka ove knjige – o planinarenju se ne treba samo govoriti, već ga aktivno živjeti. Da je ova knjiga već za prvoga predstavljanja pobudila interes čitalačke publike, posvjedo-

čila je dupkom puna dvorana u kojoj su se okupile i akademska i planinarska zajednica. Zahvaljujući autorovoj umješnosti objedinjavanja obje perspektive može se pouzdano tvrditi kako će predstavljena knjiga biti štivo čitano s posebnom pažnjom. Na kraju, može se zaključiti da je ovo djelo više od knjige koja tematizira filozofiju i bioetiku planinarenja, ono je svojevrsni filozofski dnevnik planinara Igora Eterovića – čovjeka za kojega planinarenje nije samo hobi, već odraz njegova identiteta i njegov čitav život.

Robert Doričić

13. Simpozij Filozofije medija i srodnih disciplina – »Refrakcija«

U organizaciji Centra za filozofiju medija i mediološka istraživanja (CFM), Sekcije za filozofiju medija Hrvatskog filozofskog društva, Sveučilišta Sjever i Instituta za medije JI Europe te uz pomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, u Zagrebu je od 13. do 15. 9. 2023. godine, u prostoru Kulturno informacijskog centra Veleposlanstva BiH u Hrvatskoj, održan 13. Simpozij Filozofije medija i srodnih disciplina, pod naslovom »Refrakcija«. Organizacijskim odborom (Amir Ahmetašević, Srećko Brdovčak Mac, Vesna Ivezić, Suzana Marjanić, Herta Maurer-Lausegger, Mira Matijević, Damir Bralić i Mario Periša) predsjedao je Sead Alić.

Međunarodni interdisciplinarni znanstveni simpozij ove je godine okupio veliki broj sudionika iz različitih oblasti koji su, na tragu tropa loma svjetlosti – refrakcije, u svojim izlaganjima i nastavnim diskusijama promišljali koncept umjetničkog, jezičnog i interpretativnog prelamanja u poljima performativnih izraza, historiografije, politike i filozofije medija.

Skup je pozdravnim riječima otvorila novoimenovana veleposlanica Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj Elma Kovačević Bajtal (Hrvatska), intonaciju ovom trodnevnom diskursu medijalnosti, kulturnih sklonosti, umjetničkih nastojanja i filozofskih razmišljanja dao je Sead Alić (Hrvatska) izlaganjem na temu »Globalna revolucija«, kojim je ujedno otvorio prvu sesiju simpozija. U izlaganju je istaknuo da u suvremenom miljeu koji je obilježen orkestriranim stratagemima koje na planetarno

razini provode multinacionalne korporacije i medijski konglomerati te u vremenu neskrivenih manipulacija i erozije čovjeku intrinzičnih sustava vrijednosti, koncepcija revolucije zahtijeva novu, pragmatičnu i imperativnu paradigmu. U nastavku prve sesije govorili su Slađana Kavarić Mandić (Crna Gora), Darko Kovačić (Hrvatska) i Božo Kovačević (Hrvatska). Kavarić Mandić se u svojem izlaganju »Umjetnost, tehnika, revolucija« oslonila na Adornov zahtjev za angažiranom umjetnošću, propitujući koliko je u sadašnjem glazbenom krajoliku, u kojem je oslanjanje na tehniku (pre)plaćeno kreativnošću, umanjen subverzivni potencijal glazbe koji je prevladavao u umjetničkim pokretima sredine 20. stoljeća. Nakon toga Kovačić je u izlaganju »Erich Fromm: refrakcija religije u mediju psihoanalize« na temelju Frommove psihoanalitičke kritike religije govorio o transcendentalnom iskustvu kao humanističkoj alternativni pukoj uključenosti u institucionalne oblike petrificiranih religijskih uvjerenja u kojima pojedinac postaje neupitno lojalan višim silama poput države i crkve, a bez kritičkog vrednovanja njihovih etičkih načela. Sesiju je »Spašavanjem demokracije« – izlaganjem kojim je već u naslovu upućeno na krizu načela političke jednakosti i mogućnosti sudjelovanja u upravljanju i procesima donošenja odluka u društvu – zaključio Božo Kovačević. U idućoj sesiji izlagali su Luka Janeš (Hrvatska) i Bernard Špoljarić (Hrvatska). Janeš je u izlaganju »Lomovi svjetlosti u Petričevoj Panaugiji« otvorio pitanje ima li u budućnosti mjesta za »renesansu filozofske svjetlosti«, dok je Špoljarić u izlaganju »Filozofjski pojam i marketing koncepcija«, krenuvši od Platonove hijerarhijske ideja i potrebe za zajedničkim horizontom svijesti, govorio o njihovim refrakcijama u kojima ljudska pažnja, interes, želja i radnja postaju kanon sudobnog oglašavanja.

Prvi dan simpozija svojim su izlaganjima zaključili Brano Mandić (Crna Gora), Antonio Grgić (Hrvatska) i Mustafa Sefo (Bosna i Hercegovina) u trećoj, ujedno i posljednjoj sesiji. Mandić je u izlaganju »Beskrajni svitak: Ubijanje vremena na Internetu« postavio pitanje navodi li uvođenje *infinite scroll* tehnologije njene korisnike da svoje djelovanje prepuste algoritmima, brišući granicu između fizičke i medijske stvarnosti i tako ih potencijalno otuđujući unatoč prividu osobne slobode. Nakon njega, oslanjajući se na Petera Sloterdijka koji sugerira da se ljudi često bave građenjem i arhitekturom kako bi sakrili nedostatak vlastitih dubokih uvjerenja, Grgić je u izlaganju »Prema novoj arhitekturi« govorio o »novoj arhitekturi« kao arhitekturi koja je posredovana digitalnim medijima te kojoj je cilj stvoriti prostore za ljude vođene potrebom za zaba-

vom. Kraj prvog dana simpozija označilo je izlaganje »Jezik, komunikacija i mediji« u kojemu je Sefo naglasio utjecaj vizualno utemeljenih medija na ravnotežu »dualne funkcije jezika« (komunikacija i simbolizacija), budući da je tehnologija pomaknula fokus prema tehničkim aspektima umanjujući tako važnost verbalnog diskursa.

U prvoj sesiji drugog dana simpozija svoja su izlaganja održali Leo Katunarić (Hrvatska), Krunoslav Lučić (Hrvatska), Michael Safaric Branthwaite (Ujedinjeno Kraljevstvo), Ivana Grabar (Hrvatska) i Pia Orešković (Hrvatska) te Josip Ivančić (Hrvatska). Katunarić je u izlaganju »Slike su tijela značenja« istraživao kako se kroz izvedbu, a zbog utjecaja tehnologije na jezik, umanjuje uloga ljudskog tijela u posredovanju između božanskog i ljudskog te, zbog gubitka stabilnosti značenja, s pravom postavio pitanje o posljedicama ove promjene za ljudsku kulturu i identitet. Lučić je potom u izlaganju »Izobličjenja i granice filmskog posredovanja stvarnosti« govorio o limitiranosti kinematografske reprezentacije stvarnosti, ali i naglasio kako ta ista ograničenja dovode do jedinstvenih umjetničkih mogućnosti. Nakon toga, Safaric Branthwaite u izlaganju »Umjetnost kao mimezis ili istina u sjeni. Umjetnost, religija i filozofija kao prelamanje nedostižnog. Blizina, domaće i benigno u prostorima počinitelja« zauzimao se za priznavanje jedinstvenosti pojedinaca koji su bili dio europske problematične prošlosti, smatrajući da se tako može rasteretiti veza između povijesnih događaja i njihovog utjecaja na sadašnjost. Grabar i Orešković zatim su u izlaganju »Refrakcija jezika ili običan prijevod?« raspravljale o konceptu refrakcije u jeziku, ističući kako prijevod može promijeniti ne samo riječi nego i emocionalne nijanse teksta, a što potencijalno dovodi do nesporazuma. Sesiju je zatvorio Ivančić izlaganjem »Poigravanje percepcijom uronjenja VEGETA b«, u kojem je argumentirao tezu da su predmeti koje promatramo – naše zrcalo.

U drugoj sesiji izlaganja su održali Edib Ahmetašević (Hrvatska), Ivana Marasović Šušnjara (Hrvatska), Maja Vejić (Hrvatska), Julija Vejić (Hrvatska), Iris Jerončić Tomić (Hrvatska) i Suzana Marjanić (Hrvatska). Ahmetašević je u izlaganju »Filmska slika kao stil, likovnost ili industrija« istaknuo kako je film, kao vizualni medij, usvojio principe poput kadriranja, boje, svjetla, rasporeda likova, vremena i zvuka iz likovne umjetnosti i kako su se ti elementi razvili pod vodstvom talentiranih snimatelja i redatelja definirajući jedinstvene kinematografske stilove. Nakon toga su Marasović Šušnjara, Vejić i Vejić iz »refrakcije« publiku odvele u »interferenciju«, i to onu u polju javnog zdravstva. U izlaganju »Očuvanje zdravlja – 'interferencija' kon-

struktivna ili destruktivna?« naglasile su kako je zdravlje temeljno pravo svih pojedinaca, ali je istovremeno pod utjecajem čimbenika koji su izvan naše kontrole. Jerončić Tomić potom je u izlaganju »Prelamanje ili pogled iz drugog kuta: biti svoj ili uspješan?« govorila o rastućem trendu poslodavaca da razmatraju internetsku prisutnost kandidata kao dio procesa zapošljavanja čime se naglašava važnost nečijeg »digitalnog otiska« u oblikovanju profesionalne kredibiliteta. Drugi dan simpozija u antropološkom je tonu zaokružila Suzana Marjanić govoreći, referirajući se na Dona Handelmana, o odnosu koncepcija »javnih događaja« i »sekularnih rituala«, ističući prevalenciju simbola u suvremenim medijima.

Treći su dan, u prvoj sesiji, refraktirali Dario Vuger (Hrvatska), Dafne Vidanec (Hrvatska), Livia Pavletić (Hrvatska) i Jan Defrančeski (Hrvatska). Vuger je u izlaganju »Umjetnost svijeta – imerzija i 'nostalglični obrat' suvremene kulture« govorio o nostalgiji kao složenoj fenomenu koji spaja elemente prošlosti, sadašnje tjeskobe i očekivanja budućnosti, a sve kako bi se stvorio osjećaj čežnje i »poznatog«. Njega je nostalgично nadopunila Vidanec s izlaganjem »Refrakcije religioznoga; boje i oblici bizantske umjetnosti na primjeru Eufrazijane«, u kojem je na primjeru Eufrazijeve bazilike u Poreču te uvodeći pojam »ikonografske refrakcije« argumentirala tezu da je bizantinskoj umjetnosti imanentna heideggerijanska dijalektika ruke. Potom je Pavletić u izlaganju »Pitanje multimedijalnosti kao *Gesamtkunstwerk* našeg doba« propitivala multimedijalnost kao suvremenu inačicu *Gesamtkunstwerk*-a – umjetničkog djela koje nastaje ravnopravnom i naglašenom suradnjom više umjetnosti. Prvu je sesiju zaokružio Jan Defrančeski, otvorivši svoje izlaganje pod naslovom »S druge strane fotoaparata: refleksije o filozofiji fotografije Viléma Flussera« svestretno provokativnom i akrofobičnom »tehničkom slikom« *Lunch Atop a Skyscraper* iz 1932. godine, propitujući načine na koje kreacija nastala u »fotografskom univerzumu« svojim »gestama« utječe na ljudsku percepciju i komunikaciju koja iz nje proizlazi.

U idućoj, ujedno i posljednjoj sesiji simpozija, izlaganja su održali Daniela Blaževska (Sjeverna Makedonija), Iva Brčić (Hrvatska), Tihoni Brčić (Hrvatska) i Josipa Bubaš (Hrvatska). Da medij svjetla omogućuje da nešto izide na svjetlost dana, da se nešto prikaže, potencira, umanj ili potpuno sakrije, te da je upravo rasvjeta ono što protagoniste prezentira u jednom ili drugom »svjetlu«, u svojem je izlaganju pod naslovom »Uloga svjetla u televizijskim emisijama« istaknula Blaževska. Zatim je Iva Brčić u izlaganju »Osobna procjena kao izvor sukoba« skrenula pozornost na nesvjesno i neobjektivno opažanje te učinke

misaonih petlji, tj. odnosa emocionalnih stanja i riječi koje u tim prilikama koristimo u komunikaciji. Tihoni Brčić potom je u izlaganju na temu »Umjetnost stvorena mislima i osjećajima primjenom EEG uređaja Emotiv« opisao rad uređaja za elektroencefalografiju Emotiv s pomoću kojega dobiveni podaci električne aktivnosti mozga postaju alat za stvaranje interaktivne umjetnosti u realnom vremenu. Sesiju je zaključila Bubaš izlaganjem »Rastezljivost umjetnosti«, u kojem je, postavljajući pitanje: *treba li kapitalizmu nešto takvo kao umjetnost*, konstatirala da je posao umjetnika postao idealan prototip suvremene kapitalističke eksploatacije jer se umjetnost bavi proizvodnjom samoga života«

13. Simpozij Filozofije medija i srodnih disciplina svakoga je dana bio obogaćen i dinamičnim raspravama u kojima se naglašavala potreba za medijskom pismenošću i kritičkim razmišljanjem, a sve kako bi se lakše orijentirali u složenom informacijskom krajoliku. Baš kao što se svjetlost prelama kad prelazi iz jednog medija u drugi, naše razumijevanje stvarnosti prolazi kroz dinamičku transformaciju dok se refraktira kroz višestranu medijsku prizmu. Radi toga i ove redove treba čitati samo kao – refrakciju. O »Refrakciji«.

Darko Kovačić

31. Dani Frane Petrića, **simpozij »Iskustvo** **umjetnosti«**

Od 24. do 27. rujna 2023. godine na otoku Cresu, u sklopu 31. izdanja međunarodne znanstveno-kulturne manifestacije *Dani Frane Petrića*, održao se interdisciplinarni simpozij »Iskustvo umjetnosti«. 31. *Dane Frane Petrića* organiziralo je Hrvatsko filozofsko društvo u suradnji s ustanovama Grada Cresa, dok su pokrovitelji manifestacije bili predsjednik Republike Hrvatske Zoran Milanović, Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te Primorsko-goranska županija. Suorganizatori manifestacije bili su Laboratorij eksperimentalne estetike, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatsko bioetičko društvo, Znanstveni centar za integrativnu bioetiku te Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, a na manifestaciji je sudjelovalo više od stotinu studenata i znanstvenika iz četrnaest ze-

malja: Albanije, Austrije, Bosne i Hercegovine, Češke, Finske, Grčke, Hrvatske, Kanade, Kosova, Mađarske, Njemačke, Slovenije, Srbije i Ujedinjenog Kraljevstva. Cilj simpozija »Iskustvo umjetnosti«, kao drugog dijela 31. Dana Frane Petrića, kako je istaknuo predsjednik Programskog odbora simpozija Boško Pešić (Osijek), bio je istraživanje iskustva umjetnosti u kontekstu nadirućih barbarizama i digitalno-tehnoloških promjena u suvremenoj kulturi te preusmjeravanje fokusa s »kraja umjetnosti« na revitalizaciju umjetnosti kao egzistencijalnog uprizorenja istine koji kulturu može voditi do oslobođenja.

Simpozij je započeo 24. rujna u prostoru Zajednice Talijana Cres javnim predavanjem Boška Pešića pod naslovom »Petrićevo estetsko iskustvo«, u kojem je izložio temeljne karakteristike renesansne estetike te Petrićevo suprotstavljanje aristotelovskoj poetici, koja je u njegovo vrijeme bila dominantna. Za Petrića, iskustvo umjetnosti ne reprezentira samo izvanjski svijet, već i unutarnje stvaralačke pobude. U njemu se ono vjerodostojno i ono nevjerojatno isprepliću te dobivaju mogućnost dosezanja onog drugog. Takva uigranost, istaknuo je Pešić, moment je Petrićeova shvaćanja iskustva umjetnosti koji ga može učiniti iznimno plodonosnim za interpretacije transmedijalnih ostvarenja suvremene umjetnosti.

Simpozij su uz pozdravne riječi 25. rujna otvorili Boško Pešić kao predsjednik Programskog odbora simpozija, Hrvoje Jurić – predsjednik Hrvatskog filozofskog društva i Organizacijskog odbora Dana Frane Petrića, Marin Gregorović – gradonačelnik Grada Cresa, Željka Stašić – direktorica Turističke zajednice Grada Cresa, Mirjana Rupčić – direktorica hotela Kimen, te Marina Medarić – zamjenica župana Primorsko-goranske županije.

Nakon toga, bosanski filozof, esejist i pisac Predrag Finci (Ujedinjeno Kraljevstvo/United Kingdom) održao je plenarno predavanje pod naslovom »O promjenama u suvremenoj umjetnosti«, u kojem je istaknuo sedam promjena koje su se u umjetnosti dogodile pod utjecajem novih tehničkih sredstava i elektroničkih medija, a koje se tiču širine pojma umjetnosti, tehnike vezane za stvaranje i distribuciju umjetnosti, pozicije umjetničkog djela, cenzure umjetnosti, etičkog momenta umjetnosti i njene subjektivizacije. Nakon predavanja, Sead Alić i Hrvoje Jurić predstavili su dva recentna izdanja pod autorstvom Predraga Fincija – knjigu *Emigrantska slikovnica* (Factum izdavaštvo, Naklada Jesenski i Turk, Beograd, Zagreb 2022.) te knjigu *Prošle godine u Barnetu* (Buybook, Sarajevo, Zagreb 2022.).

Simpozijski se dio skupa potom podijelio u *Sekciju A*, *Sekciju B* i *Sekciju C*, u kojima su se na engleskom i hrvatskom jeziku izvodile paralelne sesije. U *Sekciji A* naredna tri

dana održala su se sljedeća izlaganja: Ernest Ženko (Slovenija), »Aesthetic Experience in the Context of Institutional Theory of Art« (»Estetsko iskustvo u kontekstu institucionalne teorije umjetnosti«); Michael George (Kanada), »Experience of Art, Possibility, and the Ground of Ethics« (»Iskustvo umjetnosti, mogućnost i temelj etike«); Nika Radić (Njemačka), »A Practical Approach to the Questions of Reception on the Example of Two Participatory Artworks« (»Praktičan pristup pitanjima recepcije na primjeru dvaju participativnih umjetničkih djela«); Franjo Sokolić (Hrvatska), »Art, Science and Philosophy« (»Umjetnost, znanost i filozofija«); Mateja Pevec Rozman (Slovenija), »The Experience of Beauty Through Art and Religion« (»Iskustvo ljepote putem umjetnosti i religije«); Ivan Platovnjak (Slovenija), »Contemplation of Beauty« (»Kontemplacija ljepote«); Arto Mutanen (Finska), Hilma Mutanen (Finska), »Phenomenal Analysis of Musician's Aesthetic of Experience of Music« (»Fenomenalna analiza estetike glazbenikovog iskustva glazbe«); Labinot Kelmendi (Kosovo), Nehat Sadiku (Kosovo), »Joy Division: The Aesthetic Experience of Infinite Mourning« (»Joy Division: Estetsko iskustvo beskrajnog žalovanja«); Gentian Vyshka (Albanija), »Artistic Portraying of a Difficult Character: Medical Doctors in Albanian Movies« (»Umjetničko portretiranje teške uloge: liječnici u albanskim filmovima«); Goran Sunajko (Hrvatska), »Producing Perception: The Novelty of Postmodern Aesthetics« (»Proizvodnja percepcije: novum postmoderne estetike«); Matija Vigato (Hrvatska), »The Role of Emotions in Ingarden's Theory of Aesthetic Experience« (»Uloga emocija u Ingardenovoj teoriji estetskog iskustva«); Marko Uršič (Slovenija), »Plotinus' interpretation of Phidias' Statue of Zeus« (»Plotinovo tumačenje Fidijina Zeusova kipa«); Hrvoje Jurić (Hrvatska), »Bioethics and Art: Theory – Poiesis – Praxis« (»Bioetika i umjetnost: theoria – poiesis – praxis«); Marcus Knaup (Njemačka/Hrvatska), »When The Artist's Studio Becomes a Laboratory: Philosophical Reflections on *BioArt*« (»Kada umjetnički ateljer postane laboratorij: filozofske refleksije o *BioArtu*«); Ivana Čović (Austrija), »The Role of Art in the Development of Bioethical Sensibility« (»Uloga umjetnosti u razvoju bioetičke osjećajnosti«); Sead Alić (Hrvatska), »Filozofija i književnost«; Lucija Leventić (Hrvatska), »Jaussova hermeneutička teorija književne recepcije«; Ljubica Mattek (Hrvatska), »Iskustvena estetika Waltera Patera«; Damir Sekulić (Hrvatska), »*Break On Through* iliti Huxleyjevo iskustvo umjetnosti na meskalinu«; Aleksandra Golubović (Hrvatska), Danijel Tolvajčić (Hrvatska), »Prilozi o čovjeku kroz interdisciplinarnost:

književnost ususret filozofiji«; Anita Dremel (Hrvatska), »Rod modernosti i slučaj Zagorka. Od diskursa do etnografskog zaokreta čitateljici«; Jelena Kopajtić (Hrvatska), »Djela J. R. R. Tolkiena kroz aspekt filozofije religije«.

U *Sekciji B* od 25. do 27. rujna mogla su se čuti iduća izlaganja: Željko Senković (Hrvatska), »Grčka umjetnost«; Ivana Knežić (Hrvatska), »Iskustvo umjetnosti kao iskustvo kontemplacije u Plotinovoj filozofiji«; Paula Rem (Hrvatska), »Od antičke knjige do post-modernog filma: iskustvo medija u židovskoj povijesti umjetnosti«; Dževad Zečić (Bosna i Hercegovina), »Red prurušen u nered – fraktali«; Igor Čatić (Hrvatska), »Materijalna i informacijska umjetnost«; Marijana Kolednjak (Hrvatska), »Umjetnost kao korisno znanje«; Marijan Krivak (Hrvatska), »Što je to aura danas? Političko-umjetnička misao Waltera Benjamina u doba 'vizualnih studija'«; Astrit Salihu (Kosovo), »Iskušavanje Foucaulta u filmu *Soba 8*«; Josip Periša (Hrvatska), »Smrt marksističke estetike«; Martina Volarević (Hrvatska), »Nagonsko utemeljenje umjetničkog iskustva«; Marko Tokić (Hrvatska), »Emocija i apstrakcija: fenomenološka analiza srama u iskustvu moderne umjetnosti«; Željko Šarić (Bosna i Hercegovina), »Razumijevanje ljubavi u književnom i filozofskom djelu Simone de Beauvoir«; Goran Kardaš (Hrvatska), »Teorija *rase* u indijskoj klasičnoj estetici«; Vani Roščić (Hrvatska), »Iskustvo umjetnosti prema Benedettu Croceu«; Lino Veljak (Hrvatska), »Iskustvo umjetnosti u filozofiji Danka Grlića«; Mihael Vrbanc (Hrvatska), »Od povijesti estetike k historiji estetskog«; Maja Vejić (Hrvatska), »Ilustracija kao portal drugačijem čitanju«; Jan Defrančeski (Hrvatska), »O estetskom iskustvu u filozofiji fotografije Viléma Flussera«; Dominik Mikić (Njemačka), »Estetika kao lijek: pregled pristupa Martina Poltruma ljekovitom učinku ljepote«; Hrvoje Lepeduš (Hrvatska), »Biološki korelati iskustva umjetnosti«; Boris Bosančić (Hrvatska), »O umjetničkoj potrebi iz Kantove perspektive«; Adrian Buček (Hrvatska), »Apstraktno, negativno i konkretno: Hegel kao kritičar lijepe umjetnosti«; Emina Jerković (Hrvatska), Mima Zlatić (Hrvatska), »Problem odnosa javnih i privatnih izvora financiranja umjetnosti i kulture«.

Sekcija C od 25. do 26. rujna uključivala je sljedeća izlaganja: Divna Vuksanović (Srbija), Dragan Čalović (Srbija), »Iskustvo umjetnosti: umjetnost posredovana tehnologijom«; Katarina Šmakić (Srbija), »Promišljanje istinitosti, trajnosti i prostornosti umjetničkog djela generiranog umjetnom inteligencijom«; Marko Kos (Hrvatska), »Umjetnost iskustva«; Vlatko Ilić (Srbija), Vojislav Klačar (Srbija), »Iskustvo umjetnosti: radikalna inti-

mnost«; Fulvio Šuran (Hrvatska), »Tetovaža kao *body-art*: oblik umjetnosti koji se razvija«; Danijela Pantić Conić (Srbija), »Vrijednosti u društvu početkom 21. stoljeća sagledane kroz kazališnu predstavu 'Seks – umjetnost – komunizam'«; Pavao Žitko (Hrvatska), »Estetička dimenzija filozofijskog svjetonazora Bonaventure iz Bagnoregia«; Željka Metesi Deronjić (Hrvatska), Lucija Pušonjić (Hrvatska), »Trijumf smrti u srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti«; Martina Ivanović (Hrvatska), »Kroz Heideggerovu i Ingardenovu ontologiju umjetničkog djela«; Boško Pešić (Hrvatska), »Topos fenomenologije glazbe«; Karla Pruzinac (Hrvatska), Boško Pešić (Hrvatska), »Problem slobode u Hegelovu poimanju vokalne glazbe«; Ivana Buljan (Hrvatska), »Glazba je zvonka radost! Xunzijevo poimanje glazbe«; Dušan Milenković (Srbija), »Estetika i *world music* – izazovi promišljanja doživljaja i vrednovanja 'glazbe svijeta'«; Nenad Malović (Hrvatska), Ružica Razum (Hrvatska), »*Via pulchritudinis* kao povlašteni put dijaloga: primjer religijske nastave i nastave filozofije«; Goran Livazović (Hrvatska), Željko Pavić (Hrvatska), »Umjetnost i odgojno-obrazovni ishodi: janusovsko lice participacije u umjetničkim aktivnostima mladih«; Elmana Cerić (Bosna i Hercegovina), »Rehumanizacija obrazovanja kroz počuvanje putem umjetnosti«.

Pored svega navedenog simpozij je bio obogaćen dodatnim sadržajem. 25. rujna simpozijski dan zaključen je predstavljanjem knjižnih izdanja. Prvo su se predstavila recentna filozofska izdanja, među kojima su se nalazili idući naslovi: (i) Nino Čengić: *Komunitaristička kritika liberalizma* [Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022.], (ii) Igor Eterović: *Filozofija i bioetika planinarenja* [Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2023.], (iii) Lovro Furjanić: *Transhumanizam i književnost* [Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2023.], (iv) Hrvoje Jurić: *Iskušanja humanizma. Drugo, dopunjeno izdanje* [Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2023.], (v) Goran Sunajko: *Estetika genija* [Zagreb: Durieux, 2023.], (vi) Klasična filozofska djela, klasični hrvatski prijevodi, nova izdanja: tri Kantove *kritike* i Hegelova *Fenomenologija duha* [Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2021/2022.]. Predstavljajući navedenih naslova bili su, redom: Marko Kos, Hrvoje Jurić, Josip Periša, Lino Veljak, Jan Defrančeski i Goran Sunajko. Nakon toga, predstavila se monografija o hrvatskom umjetniku, ilustratoru i crtaču stripova Dubravku Matanoviću, pod naslovom *Dubravko Mataković*, urednika Hrvoja Duvnjaka i Lea Rafolta [Đakovo: Gradska knjižnica i čitaonica Đakovo, 2022.].

26. rujna održalo se plenarno predavanje srpskog filozofa, esejista, književnog kritičara, prevoditelja i radijskog voditelja Ivana Milenkovića (Srbija) pod naslovom »Nemoguća identifikacije: »Ja« kao autofikcija«, u kojem je započeo od Derridaove poznate teze iz knjige *Jednojezičnost drugog* da se prije izgovaranja »ja« nekakvo »ja« već podrazumijeva. Možda najbolji odgovor na pitanje radi li se o ispoljavanju ili o stvaranju sadržaja, istaknuo je Milenković, daje suvremena književna fikcija koja to »ja« stavlja u središte, pokazujući kako autonomiju umjetničkog djela u odnosu na stvarnost tako i njeno ontološko prethodne stvarnosti. Istoga dana bio je organiziran obilazak Grada Cresa uz stručno vodstvo, gdje se u Palači Moise kasnije održao razgovor s hrvatskom umjetnicom Vlastom Delimar, kao i predstavljanje njezine knjige *Voćarska 5* [Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2022.], u kojemu su osim Delimar sudjelovali i Milan Božić i Hrvoje Jurić. Suorganizatori navedenog razgovora i predstavljanja bili su Hrvatsko filozofsko društvo te Centar za napredne studije Jugoistočne Europe Sveučilišta u Rijeci.

27. rujna, pored sekcijskih izlaganja održalo se plenarno predavanje hrvatskog povjesničara književnosti, pjesnika i esejista Gorana Rema, pod naslovom »*Noisekunst* – umjetnost riječi u polilogu iskustava 'drugih' umjetnosti«, u kojem se autor pitao što iskustvu *Noisekunst*-a, kao umjetnosti riječi, donose radovi intenziteta poligafije i polilogije radova iskustava 'drugih umjetnosti', koristeći brojne primjere umjetničkih praksi, poput citatnog koreokoncepta Snježane Abramović, Blaženke Kovač i Ksenije Zec, noisekoncertom Rolanda Orcsika & Layke te esejnog zida Anđelka Mrkonjića. Završetkom predavanja ujedno je zaključen čitav simpozij. Poput kakvog putovanja kroz labirint raznovidnih estetskih iskustava, u simpoziju su se razotkrile i ljepota i težina tema poput: odnosa umjetnosti s jedne te filozofije, znanosti i religije s druge strane, uloge koju u umjetnosti imaju ili (ne) bi trebale imati etika i bioetika, utjecaja koji novi mediji i napredak tehnologije imaju na funkciju i opseg umjetnosti, kao i povezanosti umjetnosti s ljepotom, ljubavlju i slobodom. Može se reći da je simpozij »Iskustvo umjetnosti« raznolikošću i opsegom svojega sadržaja te kompetentnošću i kreativnošću svojih sudionika nadmašio svoj cilj da različite perspektive prožme i pogura u istraživanju uloge umjetnosti u suvremenom svijetu te ostavio trajni biljeg na svojim sudionicima, čije »iskustvo umjetnosti« više zasigurno neće biti isto.

Matija Vigato

31. Dani Frane Petrića, simpozij »Hrvatska filozofija i kultura u interakciji i kontekstu«

Od 24. do 30. rujna 2023. godine u gradu Cresu održani su 31. *Dani Frane Petrića*, a u okviru njih simpozij »Hrvatska filozofija i kultura u interakciji i kontekstu« (od 27. do 30. rujna 2023. godine). Pokrovitelji 31. *Dana Frane Petrića* bili su predsjednik Republike Hrvatske Zoran Milanović, Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske i Primorsko-goranska županija, glavni organizator događanja bilo je Hrvatsko filozofsko društvo, a suorganizatori Laboratorij eksperimentalne estetike (Estetički laboratorij), Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatsko bioetičko društvo, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

U četvrtak, 28. rujna 2023. godine, simpozij »Hrvatska filozofija i kultura u interakciji i kontekstu« službeno je otvoren plejadom pozdravnih riječi predstavnika organizacijskih tijela, nakon kojega je započelo plenarno predavanje Giannisa Stamatellosa (Grčka) pod naslovom »Socratic Dialogue and Critical Thinking in Today's World« (»Sokratski dijalog i kritičko mišljenje u suvremenom svijetu«), u kojem je autor osvijetlio značajnu i uporabnu vrijednost sokratskog dijaloga u modernom dobu na primjeru Leonarda Nelsona.

Prvi sesijski blok tematski je bio zaokružen naslovom »Odgoj i obrazovanje«, a otvorio ga je Marjan Šimenc (Slovenija) izlaganjem »Recent Development in Philosophy Teaching in Slovenia« (»Nedavni razvoj nastave filozofije u Sloveniji«), u kojemu je predstavio tranziciju s povijesnog na problemski pristup u nastavnom izvođenju filozofije u Sloveniji devedesetih godina prošloga stoljeća. Za njim su uslijedili Bruno Čurko i Marija Pavlic (Hrvatska) zajedničkim izlaganjem »Koliko su hrvatski učitelji zadovoljni svojim znanjima i vještinama? Rezultati LOOP istraživanja« (»What the Croatian Teachers Think about Their Knowledge and Skills? Results of the LOOP Survey«), u kojem su iznijeli rezultate i zaključke provedenog istraživanja među profesorima osnovnih i srednjih škola u sklopu projekta LOOP. Potom je Filip Škifić (Hrvatska) u izlaganju »SKRIPKO – Strip i knjiga za razvoj interesa i potencijala književnog obogaćenja i znanosti« govorio o važnosti kritičkog i kreativnog pristupa učenju kod djece u ranoj fazi kognitivnog razvoja, kao i o projektu SKRIPKO u kojemu su učenici izrađivali stripove inspirirani velikanima

iz njihovog kraja, što je rezultiralo zbirkom dječjih radova pod nazivom *U potrazi za izgubljenim velikanima*. Sesiju je završio Damir Kukić (Bosna i Hercegovina) izlaganjem »Medijska pismenost – između obrazovanja i reality programā«, u kojem je osvijetlio koncept medijske pismenosti te istaknuo njenu važnost u okviru obrazovanja.

Sljedeći sesijski blok pod nazivom »Društvo i kultura« otvorio je Josip Periša (Hrvatska) izlaganjem »Programski tekstovi hrvatskoga narodnog pokreta između estetike i ideologije«, u kojem je kritički i pregledno pristupio programskim tekstovima hrvatskog narodnog preporoda, osvjetljavajući razlike i spone njihovog estetskog i ideološkog aspekta. Nakon njega izlagao je Dominik Mikić (Njemačka) na temu »Osvrt na kritiku medicine Ivana Illicha iz suvremene perspektive«, govoreći o širini i značaju Illicheve kritike, kako medicinskog obrazovanja na zapadu, tako i modernog društva u cjelini. Potom je uslijedilo zajedničko izlaganje Marice Marinović Golubić i Ivana Perkova (Hrvatska), naslova »Suvremene radne migracije – strani radnici u Hrvatskoj«, koje je ukazalo na aktualni problem useljništva, drastičnih demografskih promjena te njihovih implikacija na društvenu stabilnost, iznoseći podatke o suvremenim radnim migracijama u Republici Hrvatskoj. Sesiju je zatvorio Ivo Džinić (Hrvatska) izlaganjem »Kultura sjećanja: izazovi Cassirerove političke filozofije za društvo u Hrvatskoj«, u kojem je na temelju Cassirerove filozofije raspravljao o potrebi kulture sjećanja u zbiru hrvatskih političkih mitova.

Nakon pauze za ručak, u Creskom muzeju uslijedio je okrugli stol na temu »Cres u renesansi«, u kojem su se održala tri izlaganja. Jelena Dunato (Hrvatska) održala je izlaganje »Urbanistički razvoj Cresa u renesansi«, Jasminka Ćus-Rukonić (Hrvatska) izlaganje »Grboslovna baština Cresa i grbovi obitelji Petrić«, a Bruno Ćurko (Hrvatska) izlaganje »Augustinac Alberto Fortis o Cresu u renesansnom periodu«.

Prvi dan simpozija završio je predstavljanjem recentnih naslova. Predstavljeni su sljedeći naslovi: (i) Jasminka Ćus-Rukonić: *Grboslovna baština cresko-lošinjskog otočja* [Cres: Creski muzej, 2023.]; (ii) Nino Čengić: *Komunitaristička kritika liberalizma* [Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022.]; (iii) Ivan Perkov: *Društvo otpada* [Zagreb: Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, 2022.]; (iv) Bruno Ćurko, Josip Guć: *Odgovori za životinje. Razvoj kritičke misli i bioetičkog senzibiliteta kod djece* [Zadar: Mala filozofija, 2022.]; (v) Bruno Ćurko, Filip Škičić (ur.): *U potrazi za izgubljenim velikanima* [Zadar: Mala filozofija, 2023.]. Predstavljajući

su redom bili: Jelena Dunato, Hrvoje Jurić, Luka Janeš, Jan Defrančeski i Bruno Ćurko.

Drugi dan simpozija bio je podijeljen u četiri sesije: (i) »Renesansna filozofija«, (ii) »S Petrićem u žarištu«, (iii) »Filozofija i kultura«, (iv) »Filozofija prakse u interakciji i kontekstu«. Prvu sesiju otvorio je Fluvio Šaran (Hrvatska) izlaganjem »Pietro Bono i njegov alkemijski traktat 'Pretiosa Margarita Novella'«, u kojem je govorio o publikacijama Pietra Bona u alkemičarskim školama onog vremena. Potom su Demian Papo (Hrvatska) i Dora Ivanišević (Austrija) održali izlaganje »Pohvala mudrosti u Stojkovićevu govoru *Erit tibi gloria*«, gdje su precizno analizirajući drugi dio govora ranorenesansnog mislioca Ivana Stojkovića, osvijetlili njegova etička i političkofilozofska promišljanja o mudrosti. Zatim je Monika Jurić Janjik (Hrvatska) održala izlaganje naslova »Nemoralnost glazbe u Erazmovu *Kršćanskome vladaru*«, u kojemu se osvrnula na preokret u Erazmovu mišljenju glazbe prikazanom u njegovu djelu *Kršćanski vladar*, a s obzirom na njegova ranija djela. Sesiju je zaokružio Tomáš Nejeschleba (Češka) izlaganjem »Tadeáš Hájek's (Hagecius) *Exposition of the Turkish Prophecy* (1560)« (*Izlaganje Turskog proročanstva Tadeáša Hájeka* (Hagecija) (1560.)), u kojem je istaknuo filozofski bitne dijelove Hajekova teksta te osvijetlio utjecaj koji je na njega imao Platon.

Na početku druge sesije Zsófia Bécsi (Mađarska) i Rózsa Bertók (Mađarska) održale su izlaganje »Philosophy of Patrizi in the Network of the Concept of Self-love« (*Petrićeva filozofija u mreži pojma samoljublja*), u kojem su Petrićevu filozofiju smjestile u jedan od vremenskih čvorova filozofskog pojma samoljublja. Zatim je Dževad Zečić (Bosna i Hercegovina) održao izlaganje na temu »Abu Mašar (Albumasar) – utemeljenje astrologije na jedinstvenim principima«, u kojem ukazao na značaj Albumasarova učenja u astrologiji, koje je u Europu stiglo prijevodom njegovih djela za koje je zaslužan upravo Herman Dalmatin. Potom je Magdalena Galić Stipančić (Hrvatska) u izlaganju »Uloga svjetla u filozofiji Frane Petrića« prikazala Petrićevo učenje o putu spoznaje koji čovjeka vraća Bogu kao prvotnom svjetlu.

Treću sesiju otvorila je Nives Triva (Hrvatska) izlaganjem »Gorke žene i fatalni konjak«, u kojem je prikazala kratki film koji su snimili učenici Gimnazije Antuna Vrančića kako bi odali *homage* hrvatskim piscima i njihovim književnim likovima. Potom je Davor Balić (Hrvatska/Croatia) održao izlaganje na temu »Konstatacije Miroslava Krleže o Albertu Bazali«, u kojem je predstavio spomene o Albertu Bazali unutar velikog opusa Miroslava Krleže. Luka Janeš (Hrvatska) potom je u izlaganju »Zašto hrvatska filozo-

fija (još uvijek) nije percipirana kao jedna od perjanica hrvatske kulturne baštine?» naglasio nesrazmjer vrijednosti koje hrvatska filozofija doprinosi hrvatskoj kulturi te statusa koji u njoj uvažava. Sesiju je zatvorila Maja Vejić (Hrvatska) izlaganjem »Kreiranje vizualnog identiteta hrvatske filozofije«, u kojem je predstavila tekuće i buduće projekte koji bi mogli doprinijeti kreiranju vizualnog identiteta hrvatske filozofije, kao što su slikovnice i materijali za rad s djecom u provedbi *Male filozofije*.

Posljednju sesiju drugoga dana otvorio je Mislav Kukoč (Hrvatska) izlaganjem »Sukobi i raskoli u hrvatskoj filozofiji prakse«, u kojem je predstavio dva sukoba u hrvatskoj filozofiji prakse – sukob uredništva časopisa *Praxis* 1966. godine te sukob Gaje Petrovića i Vanje Sutlića koji se dogodio godinu dana kasnije na IV. zasjedanju *Korčulanske ljetne škole*. Nakon toga, uslijedilo je zajedničko izlaganje Ivana Perkova (Hrvatska) i Marice Marinović Golubić (Hrvatska) pod naslovom »Praxis sociolozi – Ivan Kuvačić i Rudi Supek«, u kojem su autori prikazali isprepletenost životnih i akademskih puteva Ivana Kuvačića i Rudija Supeka kao dvojice hrvatskih društvenih teoretičara koji su imali veliku ulogu u etabliiranju hrvatske sociologije. Nakon toga svoje je izlaganje održao Hrvoje Jurić (Hrvatska) na temu »Smisao života Milana Kangrgex«, u kojem je, na spomen stogodišnjice Kangrgina rođenja, razmatrao njegove filozofijske i etičke poglede te socijalno-političke nazore polazeći od njegova članka »Značenje pitanja o smislu života«. Potom je Anita Lunić (Hrvatska) izložila izlaganje pod naslovom »Bitak i trebanje: između Kanta i Kangrgex«, u kojem je analizirala Kangrgine interpretaciju bitka i trebanja, uspoređujući je s onom u filozofiji klasičnog njemačkog idealizma. Sekciju je zatvorio Josip Guć (Hrvatska) izlaganjem »Paulo Freire i Franic Split«, u kojem na temelju djela *Pedagogija potlačenih* Paula Freirea ukazao na utjecaj koji je Freire izvršio na *Manifest biskupā Trećeg svijeta*, kojemu je izvjesni biskup Franic Split bio jedan od potpisnika.

Zadnji dan simpozija (subota, 30. rujna) održana je samo jedna sesija, naslova »Filozofija 20. stoljeća«, koja se sastojala od tri izlaganja. Sesiju je otvorio Stjepan Radić (Hrvatska) izlaganjem naslova »Hijacint Bošković i Immanuel Kant: Boškovićevo problematiziranje Kantova poimanja spoznajnog procesa«, u kojem je predstavio Boškovićevu kritiku Kanta po pitanju odnosa subjekt–objekt, odnosno Boškovićev protuargument Kantovoj tezi o nemogućnosti dolaska do »stvari po sebi« na temelju primjera topline kao kvalitete koja se razdaje umjesto da ostaje za sebe. Potom je Mihael Vrbanc (Hrvatska) održao izlaganje

»Neznanim mladim ratnicima«, u kojem je ukazao na utjecaj Danila Pejovića kao filozofskog »učitelja mišljenja« na mlade studente filozofije. Zadnje izlaganje na simpoziju održao je Jan Defrančeski (Hrvatska), na temu »O recepciji filozofske misli Arnea Næssa u Hrvatskoj«, u kojem je pregledno razložio trenutno dostupnu recepciju Arnea Næssa u Hrvatskoj.

Raznovrsnost tema i pretek kvalitetnih rasprava na ovogodišnjem izdanju simpozija »Hrvatska filozofija i kultura u interakciji i kontekstu« iznova potvrđuju da još uvijek postoji zanimanje za očuvanje, istraživanje i baštinenje hrvatskog filozofskog nasljeđa.

Mihael Vrbanc

Predstavljanje knjige ***Transhumanizam i književnost*** **Lovre Furjanica**

Dana 19. listopada 2023. godine, u Karlovcu u Gradskoj knjižnici »Ivan Goran Kovačić«, održalo se predstavljanje knjige Lovre Furjanica *Transhumanizam i književnost* (Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2023.), nastale na temelju doradene i dopunjene inačice doktora. Moderator događaja bio je Josip Periša, asistent na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i doktorand na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a uz autora Lovru Furjanica, govorili su Tomislav Dokman i Matej Kobašlić. Predstavljanje se održalo u »Ilirskoj dvorani«, u kojoj se već na samome početku tražilo sjedalo viška. Nakon uvodnog predstavljanja autora i njegova dotadašnjeg rada, pri čemu je Periša objasnio vezu između transhumanizma i književnosti, riječ je pripala samom autoru.

Furjanic je publiku uveo u proces nastanka djela te odgovorio na pitanja o tome kako je uopće došlo do objave i što ga je nagnalo da piše o transhumanizmu. Sâm pojam *transhumanizam* odnosi se na filozofski i kulturni pokret koji istražuje upotrebu tehnologije i znanosti da bi se nadišlo ljudska biološka i kognitivna ograničenja. Osnovna je ideja transhumanizma ta da bi tehnološki napredak trebao biti korišten kako bi se unaprijedila ljudska evolucija, omogućavajući nam da preskočimo prirodne prepreke koje su nas ograničavale tijekom povijesti. Transhumanizam, kao što su to napomenuli Furjanic i Kobašlić, ne od-

govara eksplicitno na određena pitanja, nego otvara brojne horizonte postavljanjem novih pitanja. Furjanić je nekoliko puta napomenuo da njegovo djelo nije ni povijesni pregled transhumanizma, ni skup primjera književnih djela u kojima se transhumanizam pojavljuje, nego poziv na dijalog između humanističkih i prirodnih znanosti. Osim rasprave o ulozi i definiciji transhumanizma, govorilo se i o potencijalnim etičkim problemima koji se nameću kao evidentna opasnost koja dolazi s novim tehnikama poput umjetne inteligencije. Također, raspravljalo se o granicama umjetne inteligencije, isprepletenom svijetu fikcije i stvarnosti, te o stanju znanosti u suvremenom društvu.

Nakon Furjanića, riječ je pripala srednjoškolskom profesor filozofije Mateju Kobašliču, koji je transhumanizam opisao kao skup pitanja o ljudskom napretku, upitavši sebe – a indirektno i publiku: *hoće li nam nova tehnologija služiti kao produžetak identiteta?* Kobašlič je opisao dosadašnja postignuća umjetne inteligencije i razna predviđanja koja se vežu uz njen razvoj. Upitao se hoće li se svijest moći prenijeti na »oblak«, hoće li u jednome trenutku biti singularna, te kako treba postupati ako umjetna inteligencija zaista postane samostalna. Nakon Kobašlića, u razgovor se uključio Tomislav Dokman, doktor znanosti koji je doktorirao u području informacijsko-komunikacijskih znanosti. Dokman se dotaknuo Maxa Mora i njegova viđenja transhumanizma te je dodatno proširio raspravu o svijesti i tehnologiji.

Nakon uvodnog razgovora, uslijedila su pitanja iz publike. Na pitanje »smatrate li da se uskoro neće moći raspoznati granica između stvarnog i fiktivnog svijeta?«, Furjanić je odgovorio »diplomatski« i opširno – istaknuo je stav po kojemu nema smisla razgraničavati stvarnost i fikciju jer su evidentno isprepleteni, no istovremeno je odbio postmoderne ideje o isključivo fiktivnom svijetu. Naveo je primjer *deepfake* tehnike kao prijetnju autentičnosti, ali je i naglasio da iz književnosti, koja je primjer fikcije, treba izvlačiti korisne spoznaje jer je rješenje za takav hiperrealistički svijet tražiti zajedničke točke fikcije i stvarnosti te pronalaziti najbolje iz obje stavke. Nakon što je svaki sudionik ponudio odgovor na pitanje, uslijedio je komentar namijenjen kao protuargument Kobašličevoj pretpostavci o singularnoj, neovisnoj svijesti. Osoba koja je uputila komentar dotakla se činjenice da su ljudi ti koji upisuju kodove u umjetnu inteligenciju te da je svijest nešto inherentno ljudsko, što se ne može tako lako replicirati. Kobašlič je istaknuo kvalitetu navedenog pitanja i na njega odgovorio usporedbom s digitalizacijom proteklih dvadeset godina, istaknuvši da smo »donedavno smatrali kako su

brojne stvari koje su danas moguće zapravo nemoguće, zašto to jednom ne bi bio slučaj i sa svjesnom umjetnom inteligencijom«. Postavilo se, također, pitanje života u simulaciji koje je isprva popraćeno smijehom, no kasnije je Furjanić istaknuo da je to ozbiljno filozofsko pitanje. Autor je pronašao načelno rješenje za takvu mogućnost zaključivši, više u duhu dosjetke, da »ako smo zaista u simulaciji, onda se ionako ne moramo brinuti jer na to ne možemo utjecati, a ako nismo, onda također nema razloga za brigu«.

Događaj je zaključen Furjanićevim pozivom na neformalno druženje, a posebno se istaknuo veliki interes za kupnjom knjige. Vjerujem da će ovaj ambiciozni pokušaj postizanja primirja između humanističkih i prirodnih znanosti, iscrpna analiza mišljenja i različitih manifestacija transhumanizma te vješto promišljen priručnik novih tehnika i problema vezanih uz njih mnogim čitateljima otvoriti nove vidike i suočiti ih s interdisciplinarnim i futurističkim pitanjima.

Tin Fresl

Predavanje »Projektni duh i kontra-institucionalno (djelovanje)« Petra Bojanića

Povodom izlaska monografije *In-statuere. Figures of Institutional Building* (Klostermann, Frankfurt na Majni 2022.), Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu je 25. listopada 2023., u prostorima fakulteta, ugostio njezinu autorku Petra Bojanića, znanstvenog savjetnika i redovitog profesora s Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu. Bojanić je doktorirao na Parizu 10 pod mentorstvom Jacquesa Derridaa, a svoje interesno i specijalističko područje dijeli na političku filozofiju, filozofiju prava, fenomenologiju i socijalnu ontologiju, iz čega se oformio i tematski okvir predavanja. Iza naslova »Projektni duh i kontra-institucionalno (djelovanje)« nazrela se petlja aktualnih i problematičnih pojmova vezanih uz ovo specifično tematsko područje, kao što su *institucija*, *projekt*, *grupa* i *angažman* – sve što se u sklopu ovog predavanja već samo po sebi oblikovalo te faktično odrazilo bit i temeljnu ideju predavanja.

Pojam institucije, danas smješten u međuprostoru samorazumljivosti i nerazumljivosti,

može se najjasnije i najuspješnije sagledati kroz prizmu svojih odredbenih pojmova na prvim konkretnim primjerima i ostvarenjima. Slučaj »Babilonske kule« tako je prva opisana situacija kojom je Bojanić otvorio svoje izlaganje i koja po svojim karakteristikama zadovoljava definicijske zahtjeve pojma institucije: grupa ljudi na jedinstvenom prostoru i vremenu koja međusobno komunicira i radi uz konkretne tehničke ostvarenje. Ono što ta skupina zapravo izvodi, što je drži na okupu, po čemu ona i počinje figurirati kao institucija jest *projekt*. Projekt ima osnovu u sadašnjosti, usmjeren je na budućnost, a nastoji nešto promijeniti, poboljšati, unaprijediti. Pritom se podrazumijeva i konkretna vizija, osmišljena koncepcija koja proistječe iz danih problematičnih okolnosti i koji teži nečemu *novome*. Navedeni tijek intuitivan je i razumljiv, no nerazjašnjena ostaje prvotna motivacija, pokretač svih postupaka i aspiracija. U tom smislu, Bojanić postavlja odgovarajuća ishodišna i ključna pitanja koja treba, ali koja je i najteže razotkriti da bi se pojam projekta i sve što iz njega proizlazi mogli učvrstiti. Kako je uopće moguć projekt, odakle dolazi; odakle nezadovoljstvo, uvid i želja za promjenom sadašnjosti; kako napraviti nešto novo, što je *novo* uopće, odakle je; kako i gdje se stvara koncept; što je i kako dovelo neku grupu do zajedništva i odakle se počelo *projektirati* – neki su od problema koja je Bojanić istaknuo. Posljednja pitanja u cijeli koncept uvode i pitanje subjekata, njihovu ulogu u stvaranju projekta, pri čemu opreka između individualnog i socijalnog postaje ključna. Bojanić ovdje naglašava neprestanu igru unutrašnjeg i vanjskog kao poziciju iz koje nastaje projekt i institucija. U početku stoji individua sa svojim planom koji tek u kontaktu i dijalogu s okolinom prerasta u projekt. Kao isključivo socijalna kategorija, projekt za svoju konkretnu i konačnu realizaciju zahtjeva *angažman* svojih pripadnika, činitelja, njihovo djelovanje. Isticanjem *djelovanja* Bojanić dolazi do druge ključne sastavnice svojega predavanja, a to je *kontra-institucionalno djelovanje* koje određuje u odnosu s *institucionalnim* i *anti-institucionalnim* kao ono koje se nalazi između jednosmjernog podizanja i održavanja institucije te onog koje, u nemogućnosti formiranja kolektivnog subjekta koji bi nešto mijenjao, ruši instituciju ili barem ne pridoniše njenom jačanju. Kontra-institucija, stoga, podrazumijeva asocijaciju građana koji instituciji pristupaju alternativno i paralelno se uz vlastite interese zalažu i za njene.

Međutim, svako daljnje podizanje institucije opet postaje upitno ako početni koncept angažmana ostaje klimav. U raspravi koja je uslijedila zato se odmah nametnulo pitanje *ostvarivosti*, proizašlo iz ideje *utopije* – situacije u

kojoj, zaključuje Bojanić, postoji samo vizija, koncept, *plan* koji se ne nadaje kao urgentan pa, stoga, nikad i ne doseže točku realizacije i prelaska u projekt. Nasuprot nedostatka projekata izronio je i problem pretrpanosti projektima, zbog čega pojedinac ili društvo nijedan konkretni projekt na kraju ne zahvaćaju. Predavanje i rasprava u tom smislu mogli bi se zaključiti i zaokružiti popularnim i inspirativnim citatom pjevačke ikone Johna Lennona, kojim se ponajbolje naglasila sveprisutnost i aktualnost, povezanost svakog od nas s danas spomenutom problematikom:

»Život je što se dogodi dok si zaokupljen planiranjem.«

Zaposleni i zaokupljeni današnjim predavanjem, kao skupina ljudi, studenata i profesora, u određenom prostoru, predavaonici, u određenom vremenu s isplaniranim radom, koje u tom konstruktivno zajedno drži neki projekt, mogli bismo zaključiti da je i održani susret povodom Bojanićeva predavanja jedan od momenata o kojem se raspravljalo. Svaki projekt iza sebe ima problem koji treba riješiti, pa je tako problem koji nas je okupio i oko kojega smo se, u najmanju ruku barem misaono, angažirali, bio upravo problem postavljanja projekta. Ontološki zahtjev za preispitivanjem samih temelja društvenih promjena, što bi u konačnici dovelo i do razmatranja institucije i odnosa zajednice prema njoj, stoga je, vješto i jezgrovito, zaokruženo i smisljeno iznesen na ovom inspirativnom predavanju, koje je uspješno uzdramalo svačije sigurno uporište u idealnu sadašnjost i razbukvalo ideje za barem realnu i dijelom bolju budućnost.

Lea Mraz